

Lietuvos ryšiai su Vakarais KGB voratinklyje

Kelionės į Vakarus, ar tai būtų asmeninės, grupinės kelionės ar komandiruotės, arba užsieniečių kelionės į Lietuvą, sovietinės okupacijos metais nebuvo toks įprastas reiškinys kaip šiais laikais. Turistinės kelionės buvo griežtai reglamentuotos ir kontroliuojamos įvairių institucijų, o KGB vaidino vieną svarbiausių vaidmenų užtikrinant teritorijos kontrolės mechanizmų įgyvendinimą. Nuo KGB rekomendacijų priklausė, ar asmeniui bus suteikta galimybė išvykti į užsienį ar atvykti į Lietuvą. Taip pat operatyviniais ir propagandiniais tikslais KGB siekė daryti įtaką, kontroliuoti ar pasinaudoti visapusiškais ryšiais su Vakarais (komandiruotės, specialistų, menininkų vizitai Lietuvoje). Teritorijos kontrolės mechanizmai ir jų įgyvendinimas dar vienas svarbus sovietinės sistemos ir KGB veiklos aspektas, atskleidžiantis, kaip veikė specialiosios tarnybos sovietinio režimo sąlygomis, kokiais principais vadovavosi. Visuomenėje dėl sovietmečiu vykusių kelionių į užsienį iki šiol sklando mitai, kad tik turintys ryšių su KGB galėjo išvykti į užsienį. Taigi šis tyrimas bandys išsklaidyti arba patvirtinti tokius mitus.

Sovietinės sistemos uždaramas ir judėjimo teisės suvaržymas – vieni išskirtiniausių jos bruožų ir išlikimo garantų, nors visiško uždaramo išlaikyti nepavyko. Sovietiniam režimui ryšiai su užsieniu buvo didžiulis iššūkis, nes dėl to sovietinė

sistema tapdavo ne tik atviresnė, bet ir labiau pažeidžiama dėl galimo „negatyvaus“ Vakarų poveikio ir šnipinėjimo. Todėl įvairūs ryšiai su Vakarų valstybėmis buvo griežtai reglamentuoti ir prižiūrimi, ar tai būtų užsieniečių vizitai Lietuvoje, ar lietuvių kelionės į užsienį.

KGB, kaip viena svarbiausių okupacinio režimo institucijų, vaidino labai svarbų vaidmenį užtikrinant šalies teritorijos kontrolės mechanizmus. Šaltasis karas su Vakarais, politinė, pramoninė ir mokslinė konkurencija, aktyvi išeivijos politinė veikla vertė ne tik labiau rūpintis sovietinės sistemos stabilumu bei saugumu, bet ir imtis aktyvių priemonių „prieš“ teritorijoje. Tad kelionės į Vakarus buvo traktuojamos ne tik kaip išvykos į užsienio šalis, bet ir kaip svarbus tarptautinių santykių momentas, ypač vykstant šaltajam karui tarp dviejų sistemų ir sprendžiant sovietiniam režimui svarbias politines bei ekonomines problemas.

Sovietinės teritorijos kontrolės palaikymo mechanizmai buvo labai įvairūs (politiniai, teisiniai, prievartiniai, agentūriniai) ir juos taikė įvairios institucijos. Šios mokslinės publikacijos tikslas – atskleisti, kaip veikė vienas svarbiausių kontrolės elementų – KGB. Bus siekiama apibūdinti, koks buvo šios institucijos vaidmuo kontroliuojant ryšius su Vakarais asmeninių, turistinių grupių

kelionių ir tarnybinių komandiruočių tiek šalies viduje, tiek užsienyje metu, taip pat atskleisti, kokius tikslus KGB skirdavo agentams ir kaip šie juos įgyvendindavo, pateikti konkrečių jų veiklos pavyzdžių. Didžiausias dėmesys bus skiriamas 7–9 dešimtmečiams, nes šiuo laikotarpiu vyko intensyviausi ryšiai su Vakarų valstybėmis. Straipsnyje tik fragmentiškai bus paliestas Vakarų spec. tarnybų agentų veiklos Lietuvoje klausimas, nes atsakyti, kas iš tikrųjų buvo agentas, o kas ne, be užsienio spec. tarnybų šaltinių neįmanoma, o pasikliauti KGB dokumentais pavojinga dėl jų subjektyvumo. Taip pat tik fragmentiškai bus paliesti išeivijos ir politinio šnipinėjimo Vakaruose klausimai.

ISTORIOGRAFIJOS IR ŠALTINIŲ APŽVALGA

Vakarų istoriografijoje SSRS santykis ir ryšiai su Vakarų valstybėmis, su jais susijęs KGB vaidmuo atskleidžiami per KGB agentų šnipinėjimo, jų sėkmės ir nesėkmės istorijas. Jose analizuojama sovietinių agentų padaryta žala (į kokias institucijas buvo prasiskverbta, kokia informacija pavogta ir pan.), taip pat ir per sovietinės propagandos, dezinformacijos sklaidą Vakaruose. Šios temos nagrinėjamos Christopherio Andrew¹, Jonho Barrono² ir kitų autorių darbuose³. Turizmo sektoriaus sovietmečiu analizė, kurioje minimas ir KGB vaidmuo, pateikiama Alexo Hazanovo⁴ disertacijoje. Latvių istorikė Ieva Zake⁵ tyrinėja kultūrinių ryšių vietą sovietinio režimo santykiuose su Vakarais.

Lietuviškoje istoriografijoje dominuoja KGB, jos slaptųjų bendradarbių ir represijų tema. Turizmo ir ypač pramoninio šnipinėjimo temos sovietmečiu menkai tepalios. Be KGB dokumentų tokių temų atskleisti beveik neįmanoma. Paminėtinas istorikas Arvydas Anušauskas⁶, nagrinėjantis įvairius

KGB veiklos aspektus, įskaitant teritorijos kontrolės, turizmo ir pramoninio šnipinėjimo temas. Istorikai Daiva Dapkute⁷, Kristina Burinskaitė⁸, Darius Juodis⁹, Arūnas Streikus¹⁰, Juozas Banionis¹¹, Danutė Petrauskaitė¹² savo darbuose paliečia ir analizuoja kultūrinių ryšių vietą sovietinės propagandos Vakaruose kontekste, juose neišvengiamai paliečiama ir KGB tema.

Lietuvių istoriografija atskleidžia tik tam tikrą sovietinės sistemos santykių su Vakarais aspektą ir KGB vaidmenį juose, ypač koks buvo agentų vaidmuo kultūrinio, ekonominio bendradarbiavimo su Vakarais srityse, nors tai neleidžia susidaryti visuminio vaizdo apie KGB vaidmenį teritorijos kontrolės sistemoje. Tik KGB padalinių, kurių svarbiausia funkcija kontroliuoti ryšius su Vakarais, planai ir ataskaitos, kelionių į užsienį ir turistų buvimo šalies viduje tvarka, agentams skiriamos užduotys, rekomendacijos, kokią informaciją jie turi rinkti kelionių Vakaruose metu, agentūriniai pranešimai atskleidžia, kaip KGB išnaudojo arba bent jau siekė išnaudoti turizmą savo operatyviniams ir agentūriniais tikslams.

KGB dokumentus reikėtų tyrinėti ypač atsargiai dėl subjektyvaus ir ideologizuoto vertinimo, ypač kai kalbama apie tikrus ar tariamus žmogaus ryšius su užsienio slaptosiomis tarnybomis. Iš KGB dokumentų susidaro įspūdis, kad kiekvienas atvykstantis iš užsienio pilietis turėjo vienokių ar kitokių ryšių su spec. tarnybomis, nors tai nėra visiškai atmestina, kaip ir su sovietiniais piliečiais užsienyje bendraujantis užsienietis irgi buvo įtariamas ryšiais su spec. tarnybomis. Kyla klausimas, kiek tai paremta faktais, o kiek tai vien ideologiniai vertinimai. Savo darbe užsieniečių šnipinėjimo klausimą paliesiu tik vertindama KGB šnipinėjimą.

BENDRI LSSR TERITORIJOS KONTROLĖS PRINCIPAI

Vienas išskirtiniausių sovietinės totalitarinės sistemos bruožų – jos uždarumas, kurią užtikrino griežtai kontroliuojami ryšiai su užsienio šalimis, ypač Vakarų demokratinėmis valstybėmis. Vadinamoji „geležinė uždanga“ buvo svarbi ne tik teritorijos, žmonių judėjimo, bet ir informacijos kontrolės dalis. Sovietinė sistema siekė įslaptinti žinias, galinčias pakenkti jos, kaip pažangios sistemos, įvaizdžiui ir atskleisti strategiškai svarbią (politinę, ekonominę, karinę, socialinę) informaciją, kurią Vakarai neva galėtų prieš ją panaudoti. Tačiau vidaus ir tarptautinės realijos neleido visiškai atsiriboti nuo likusio pasaulio. Nikitos Chruščiovo valdymo laikotarpiu sušvelnėjusi vieša retorika Vakarų atžvilgiu dar nereikšė, kad atsisakoma imperialistinių, ekspansinių tikslų, tik tai buvo daroma jau subtiliau. Sienų atvėrimas darė sovietinę sistemą pažeidžiamą, nes sudarė prielaidas Vakarams šnipinėti šalies viduje, sunkino teritorijos ir žmonių bei informacijos kontrolės užtikrinimą. Kita vertus, atsinaujinę ryšiai sovietinei sistemai ir KGB sudarė galimybes įgyvendinti savo planus, susijusius su Vakarais, tokius kaip: komunistinės propagandos, dezinformacijos sklaida, politinis, pramoninis, karinis šnipinėjimas, atvykstančių užsieniečių verbavimas ir kenkimas lietuvių išeivijos vykdomai Lietuvos laisvinimo veiklai. Pastebėtina, kad santykių su Vakarais pobūdis darė įtaką ir kontrolės mechanizmų griežtumo laipsniui, ir šnipinėjimo galimybėms. Įtemptesni santykiai mažino kelionių į Vakarus skaičių. Pavyzdžiui, 1983–1984 m., padidėjus įtampai tarp Rytų ir Vakarų, buvo sumažintas į Vakarus išleidžiamų žmonių skaičius¹³. Pertvarkos laikotarpiu nuo 10 785 – 1985 m. iki 3618 – 1986 m.¹⁴ taip pat buvo sumažintas turistų skaičius. Be to, anot KGB, JAV prezidento

R. Reigano valdymo metu buvo daromas didesnis spaudimas sovietinims piliečiams, atvykstantiems pagal mokslo ir technikos mainų programas: jiems buvo taikomi didesni apribojimai, aktyvesnis buvo antisovietinis turistų apdorojimas. Todėl agentams teko sunkiau dirbti ne tik JAV, bet ir kitose valstybėse, pavyzdžiui, agentas „Juodis“ Didžiojoje Britanijoje neva buvo stebimas, jam taikomi įvairūs ribojimai, panašūs apribojimai taikyti ir agentui Norvegijoje¹⁵.

Teritorijos kontrolės mechanizmai apėmė visą šalies teritoriją, net konkrečius objektus (pramonės, mokslo įstaigas, susijusias su karine pramone, ir kt.) ir žmonių grupes. Lietuvos teritorija, išskyrus tam tikrus miestus (Vilnių, Kauną, Trakus ir dar kelis miestus), buvo uždara užsieniečiams. Sovietinis okupacinis režimas savo įstatymais ir taisyklėmis apibrėžė santykius su į šalį atvykstančiais užsieniečiais, nustatė buvimo Lietuvoje tvarką. KGB, kaip ir kitos institucijos, jas įgyvendino pasitelkdama savo metodus: operatyvines-technines priemones ir agentūrinį tinklą, taip pat įvairias instrukcijas. Pavyzdžiui, KGB, organizuodama savo veiklą konkrečiuose objektuose, rėmėsi 1973 m. balandžio 23 d. LKP CK nutarimu Nr. 188-11, kuriame buvo apibrėžta, kokius Vilniaus miesto objektus gali lankyti užsieniečiai (tokias įmones kaip „Pergalė“ ir „Lelija“, Mokslų akademijos chemijos ir matematikos-fizikos institutus, kai kuriuos ryšio objektus, o turistams iš socialistinių šalių siūloma aplankyti Kuro aparatūros gamyklą, „Elfą“, Šlifavimo staklių gamyklą ir kt.)¹⁶. Buvo patvirtintas ir KGB priemonių planas, kaip turi būti laikomasi užsieniečių buvimo šalyje tvarkos ir koku būdu galima patekti į Lietuvą (su delegacijomis, turistinėmis grupėmis, individualių ir diplomatų, žurnalistų kelionių metu), apibrėžta, per kokias sovietines institucijas galima pateikti į Lietuvą („Tėviškės“ draugiją, sovietinę turizmo agentūrą „Inturist“,

tarptautinį jaunimo turizmo klubą „Sputnik“ ir kt.), kokie KGB padaliniai atsakingi už skirtingų atvykusių užsieniečių kategorijų (diplomatų, turistų ir kt.) stebėjimą¹⁷.

Į Lietuvą atvykti galėjo ne bet kas. Informaciją apie atvykstančiuosius KGB iš anksto rinkdavo iš įvairių šaltinių ir sprendavo, ar jie nekelia pavojaus, ar juos būtų galima išnaudoti saviems tikslams, tačiau galutinį sprendimą priimdavo partinės institucijos. Į kiekvieną užsieniečių buvo žiūrima kaip į potencialų užsienio spec. tarnybų agentą, nes Lietuva buvo laikoma šių tarnybų domėjimosi objektu. LSSR KGB 2-oji valdyba atskleidė, kokia informacija, objektai, Lietuvos specifiniai bruožai, jų manymu, domino užsienio spec. tarnybas, būtent: kariniai režiminiai objektai, pramonės įmonės, susiję su karine pramone mokslo objektai. Lietuva buvo domimasi ir dėl šalies geografinės padėties, nes ji turėjo SSRS sausumos ir jūros sieną su Vakarais. Operatyvinei padėčiai turėjo įtakos ir grįžę tremtiniai, kaliniai, Katalikų Bažnyčia – potencialūs spec. tarnybų taikiniai. Lietuvių ryšiai su giminėmis užsienyje, padidėjęs skaičius išvykstančiųjų irgi lėmė Lietuvos operatyvinę situaciją bei KGB veiklą. Ypač akylai buvo stebimi vietinių ryšiai su išieiviu organizacijomis susijusiais asmenimis, nes ir jie buvo potencialiai susiję su užsienio spec. tarnybomis, o jų antisovietinė veikla, anot KGB, tai tik įrodė. Atvykstančių išieiviu, neva JAV spec. tarnybų agentų, tikslai buvo rinkti įvairių politinę, ekonominę, karinę, socialinę informaciją, verbuoti agentus ir vykdyti ideologinę diversiją, t. y. skleisti antisovietinę propagandą¹⁸. Sovietinis režimas bijojo ne tik slaptos informacijos nutekėjimo, bet ir žmonių „ideologinio apdoravimo“, vadinamosios „ideologinės diversijos“ (vakarietiško gyvenimo būdo propagavimo ir sovietinės sistemos kritikos). Šią ardomąją veiklą, anot KGB, Vakarai vykdė per turizmą, kultūrinius ir mokslinius mainus. Priešiška

propaganda buvo vykdoma užmezgant ryšius su sovietiniais piliečiais užsienyje, o Lietuvoje su antisovietiniais elementais. Todėl KGB buvo svarbu stebėti ir izoliuoti užsieniečius nuo antisuomeninių elementų šalies viduje, o kad apsaugotų nuo netinkamų ryšių pramonės, mokslo objektuose, KGB prisidėjo prie asmenų, bendraujančių su užsieniečiais įstaigose, atrankos¹⁹. Aktyvi antisovietinė veikla išieivijos veikėjams galėjo kainuoti galimybę aplankyti Lietuvą, todėl buvo uždrausta į tėvynę atvykti kai kuriems garsiems lietuvių išieiviams, tokiems kaip Kaziu Bobeliui, Romui Sakadolskiui, Mykolui Drungai ir kt. Tačiau tas draudimas galėjo būti ir atšauktas, tai priklausė nuo jų elgesio ir pasisakymų apie Lietuvą.

Užsieniečių priėmimą Lietuvoje ir lietuvių išvykas į Vakarus dažniausiai organizuodavo „Inturistas“, „Sputnikas“ bei „Tėviškės“ draugija. Šias agentūras kontroliavo KGB, o joms priklausančiose maitinimo ar apgyvendinimo vietose buvo gausu KGB slaptųjų bendradarbių. Jų mastą ir skaitlingumą rodo, kad ir 1984 m. KGB statistiniai duomenys: Valstybiniame turizmo komiteto padalinyje veikė 42 agentai ir 30 patikimų asmenų, iš jų viešbutyje „Lietuva“ ir jo padaliniuose – 13 agentų ir 13 patikimų asmenų, restoranuose ir kitose maitinimosi įstaigose – 7 agentai ir 9 patikimi asmenys, tarp gidų ir kito aptarnaujančio personalo – 22 agentai ir 8 patikimi asmenys, „Sputniko“ aptarnaujamuose objektuose – 14 agentų ir 49 patikimi asmenys, turistų judėjimo maršrutuose – 13 agentų ir 25 patikimi asmenys²⁰; 1984–1985 m. viešbutyje „Lietuva“ veikė 53 agentai ir 62 patikimi asmenys²¹. Agentai nebuvo vienintelė užsieniečių sekimo priemonė. Viešbučiuose ir maitinimo vietose, kuriose lankėsi užsieniečiai, buvo pilna slaptų operatyvinių pasiklausymo ir stebėjimo priemonių. Pavyzdžiui, viešbučiuose „Lietuva“ (skirtame turistams) ir „Neringa“

(skirtame diplomatams ir žurnalistams) visur buvo prikaišiota slaptos pasiklausymo ir stebėjimo įrangos²². Be to, su užsieniečiais galėjo dirbti tik patikimi asmenys. Viename iš KGB dokumentų rekomenduojama peržiūrėti neetatinių „Inturisto“ gidų sąrašą ir į jį įtraukti daugiau agentų bei patikimų asmenų. Svarbu, kad jie būtų politiškai parengti, galintys daryti ideologinį poveikį ir užkirsti kelią antisovietinei propagandai. Agentai turėjo išsiaiškinti turistus, simpatizuojančius sovietinei sistemai, ir dar labiau juos paveikti pasitelkiant kitus agentus²³. Taigi agentai turėjo vykdyti ne tik paprastą stebėjimo darbą, bet ir veikti kaip įtakos agentai.

Turistinės kelionės, mokslinės ir darbinės išvykos į Vakarus irgi buvo vertinamos dvejopai: ne tik kaip bandymai verbuoti tarybinius piliečius, informacijos nutekėjimo, pabėgimų ir „ideologinio apdoravimo“ grėsmė, bet ir kaip galimybė vykdyti šnipinėjimą ir propagandines akcijas. Tad kelionės į užsienį irgi buvo reglamentuotos ir nustatytos tam tikro elgesio taisyklės, kad asmuo nepakliūtų į bėdą, t. y. netaptų spec. tarnybų taikiniu, ir kad nesumenkintų gero sovietinio piliečio įvaizdžio.

Į užsienį galėjo išvykti tik tie asmenys, kuriuos režimas laikė patikimais. Tad žmogaus praeitis, dabartinė veikla (antisovietinė veikla, einamos pareigos ir kt.) vaidino lemiamą vaidmenį sprendžiant dėl jo kelionės. Pastebėtina, kad kelionių į Vakarus būdavo gauti sunkiau nei į socialistines šalis. Buvę rezistentai, politiniai kaliniai, asmenys, apie kuriuos KGB turėjo surinkusi kitokios kompromituojančios informacijos (pvz., antisovietinė veikla, ryšiai su Vakaruose gyvenančiais draugais, giminėmis) ar dirbantys su slapta informacija, išvykti į užsienį turėjo ribotas arba jokių galimybių, arba jų kelionės būdavo palaiminamos iš viršaus turint konkretų tikslą. Pavyzdžiui, Kauno radijo matavimo įrenginių instituto darbuotojui

neleista išvykti į Italiją ir Alžyrą, nes jis ketino perduoti iš DOP „Inspiratorius“ gautą antisovietinį leidinį, o iš kelionės į Japoniją asmuo atšauktas dėl to, kad buvo užfiksuota, jog jis darė antisovietinio leidinio kopijas ir planavo jas vežti į užsienį. Į Vakarus neleista išvykti ir Alytaus vaikų muzikos mokyklos mokytojai, nes ji susirašinėjo su italu ir rengėsi susitikti su juo Jugoslavijoje. Kauno ekskursijų ir kelionių biuro metodininkė buvo įtariama nacionalistine veikla kraštotyros ir eucharistiniame judėjime. Tokia veikla ne tik užkirto kelią kelionėms į užsienį, bet ir turėjo tam tikrų pasekmių, tokių kaip profilaktiniai pokalbiai ar užvestos operatyvinės bylos²⁴. KGB tyrė ne tik planuojančius išvykti, bet ir jau išvykusius, net ir grįžtančius, neva įtartinai besielgiančius asmenis. Lietuvių keliones į Vakarus turėjo prižiūrėti agentai, patikimi asmenys arba priedangoje veikiančios kadriai darbuotojai.

Agentai buvo svarbiausias KGB įrankis užsieniečiams Lietuvoje ir lietuviams užsienyje stebėti. Jų atrankai, patikimumui ir parengimui buvo skiriamas didžiulis dėmesys, nors ir čia neišvengta klaidų bei nesėkmių, net pasitaikė pabėgimo į Vakarus atvejų²⁵. Agentai turėjo vykdyti žmonių, planuojančių vykti į užsienį, stebėjimą, rinkti kompromituojančią informaciją²⁶, kuri galėjo nulėmti, ar asmeniui bus suteikta galimybė išvykti į užsienį. Pavyzdžiui, agentas „Nemunas“ pateikė „Žalgirio“ gamyklos darbuotojo, planuojančio kelionę į kapitalistinę šalį, charakteristiką. Jis svarbus tuo, kad dirbo su slapta informacija, todėl turėjo būti atidžiai patikrinta jo asmenybė ir darbas²⁷.

Bet kokie ryšiai su išoriniu, ypač su Vakarų demokratiniu pasauliu turėjo būti prižiūrimi ir kontroliuojami pasitelkiant įvairias oficialias ir slaptas priemones, už pastarąsias daugiausia buvo atsakinga KGB. Anot KGB, didžiausia atvykstančių asmenų grėsmė – jų tariamas ar tikras potencialus

šnipinėjimas, tad visas dėmesys buvo skiriamas keliui tokiai veiklai užkirsti. KGB, pasitelkusi visas savo priemones, stebėjo, kur vyksta užsieniečiai, su kuo bendrauja ir kaip elgiasi. Ypač akylai buvo stebimi į šalį atvykstantys diplomatai ir žurnalistai, kurie beveik automatiškai buvo prilyginami spec. tarnybų agentams, taip, kaip ir mokslininkai, pramonės specialistai. Jų judėjimo ir bendravimo su vietiniais gyventojais kontrolę turėjo užtikrinti juos lydintys agentai, patikimi asmenys (gidai, vertėjai, autobusų vairuotojai, restoranų, viešbučių darbuotojai), priedangoje veikiantys kadriniai darbuotojai ir slaptos operatyvinės-techninės priemonės. 1964 m. KGB veiklos plane matyti, kaip buvo organizuojamas turistų priėmimas, stebėjimas, kontrolė, agentų darbas, kokiuose objektuose buvo labiausiai stebimi turistai: „Dainavos“ restorane, „Tauro“ kavinėje, „Neringos“ viešbutyje, Vilniaus dailės ir Trakų pilies muziejuose, Vilniaus universitete ir Pedagoginiame institute, Mokslų akademijoje, 5-ojoje, 15-ojoje ir 23-iojoje vidurinėse mokyklose, siūlų fabrike, „Lelijos“ ir „Pergalės“ fabrikuose ir kt.²⁸

Atvykstančių užsieniečių stebėjimas Lietuvoje. Kontrolės mechanizmai imdavo veikti dar užsieniečiams neatvykus į Lietuvą. Pirmiausia buvo stebima ir siekiama kontroliuoti užsienio turizmo agentūras, per kurias atvykdavo užsieniečiai. Jos turėjo būti atsakingos už tai, kad į šalį atvyktų tik patikimi asmenys, ir tai turėjo užtikrinti užverbuoti agentai iš užsienio turizmo agentūrų. Turizmo agentūrų noras bendradarbiauti su SSRS buvo puiki verbavimo prielaida. Pavyzdžiui, agentas „Laukaitis“, užsienio turizmo įmonės savininkas, užverbuotas todėl, kad buvo suinteresuotas palaikyti komercinius ryšius su SSRS²⁹. Buvo tiriamos ir pačios užsienio turizmo agentūros, neva jos galėjo būti naudojamos žvalgybinei veiklai ir skatino žmones pabėgti iš SSRS. Pavyzdžiui,

agentai „Snieguolė“ bei „Stašys“ pranešė, kad asmenys iš JAV turizmo agentūros kurstė kovoti su valdžia³⁰. Kiti agentai pateikė informacijos apie italų turizmo agentūrų darbuotojus, kad šie nieko blogo apie SSRS nesakė ir žvalgybinės veiklos nevykdė, tačiau austrų turizmo firmos darbuotojai praeityje priklausė spec. tarnyboms, bendraudami su sovietiniais piliečiais domėjosi SSRS situacija³¹. Agentas „Marija“ pateikė informacijos apie agentūros, organizuojančios keliones į Lietuvą, savininkę, apie tai, kuo ji domisi, kur lankosi, taip pat išspėjo, kad ji yra paveikta vakarietiškos propagandos apie SSRS³². Agentas „Vitoldas“ KGB pateikė informacijos apie susitikimą su vienos iš turizmo agentūrų savininku išeivijos lietuviu. KGB siekė gauti kuo daugiau informacijos apie jį, jo pažintis Lietuvoje, apie galbūt jo galimus ryšius su užsienio spec. tarnybomis ir netgi davė nurodymą jį sukompromituoti³³, greičiausiai dėl to, kad daugiau neatvyktų į Lietuvą.

Iš JAV turizmo agentūrose esančių KGB agentų buvo gauta tam tikros informacijos apie atvykstančius JAV turistus, kad neva šiai asmenų grupei buvo duota spec. tarnybų užduotis rinkti tam tikrą informaciją apie SSRS. KGB tam pasiruošė ir turistams buvo pateikta sovietinei pusei naudinga informacija, užkirstas kelias bendrauti su žmonėmis gatvėse³⁴. Taigi, užsieniečių keliones buvo pradedama kontroliuoti net joms realiai neprasidėjus ir tęsiama iki pat jų išvykimo iš Lietuvos momento.

KGB, stebėdama atvykusius užsieniečius, sprendė kelis uždavinius: stebėti turistus ir jų grupes, kad užkirstų kelią šnipinėjimui ir bandymams bendrauti su antisovietiniais elementais (bijota „apdorojimo priešiška ideologija“, arba keitimosi antisovietine literatūra), taip pat esant galimybei verbuoti užsieniečius³⁵. KGB pareigūnams ir agentams net buvo rengiamos instrukcijos, kaip elgtis su tokiais „per daug žinoti

norinčiais“ turistais ir koks turėtų būti šnipinėjimo darbas. KGB 2-osios valdybos agentų instruktažo atmintinėje dėl darbo su užsieniečiais duodamos tokios rekomendacijos: agentai turi stebėti, ar turistai (ypač diplomatai) neturi kamerų, ar nefotografuoja žmonių pramonės įmonių fone, ar neužsirašinėja, ar naudojami taksofonais, ar nepalieka pelenų (galėjo kažką (įkalčius) sudeginti), ar nefotografuoja prastai apsi- rengusių asmenų (antisovietinė propagan- da), ar neužduoda provokacinių klausimų; svarbu ne tik stebėti diplomatus, bet ir juos apsupti agentais, „pakišti“, kad išsiaiškintų jų planus, pagauti su įkalčiais. Taip pat buvo nurodoma „pakišti“ tariamus užsieniečius sovietiniams piliečiams ir taip išsiaiškinti, ar šie siekia kontaktų su jais, ar nori perduoti kokią nors informaciją³⁶. Iš 1971 m. KGB priemonių plano matyti, kaip turėjo būti vykdomas užsieniečių stebėjimas, kad KGB bendradarbiavo ir su kitomis institucijomis: stebint užsieniečius bendradarbiauti su drau- govinkiniais iš komunistų ir komjaunuolių masiniuose turistų susibūrimuose, kad jie galėtų užkirsti kelią galimiems ideologinės diversijos atvejams (nelegalios literatūros platinimui), bandymams rinkti tendencingą informaciją apie negatyvius mūsų gyvenimo aspektus, vietinių kontaktams su užsienie- čiais, valiutos apsikeitimams su vietiniais ir viešosios tvarkos pažeidimams³⁷.

Buvo sukurtos specialios tam tikrų objek- tų, vietovių, užsieniečių, jų bendravimo ir su- sirašinėjimo su vietiniais fiksavimo sistemos, registruojančios duomenis apie „netinkamą“ atvykėlių elgesį (lankymąsi draudžiamose vietose, „nesankcionuotą“ bendravimą su vietiniais). Pavyzdžiui, KGB „Fort-67“ sis- tema fiksuodavo vietinių gyventojų ryšius su užsieniečiais. 1972 m. duomenimis, buvo užregistruota 610 signalų apie neleistinus ryšius³⁸; 1977 m. į įskaitą įtraukta 400 ryšių su užsieniečiais turinčių asmenų³⁹; 1978 m.

užfiksuoti 448 ryšiai, patikrintas 31 turistas⁴⁰; 1982 m. užfiksuotas 761 ryšys su užsienie- čiais⁴¹; 1983 m. užregistruoti 259 asmenys⁴²; 1984 m. – 278 ryšiai⁴³, 1983–1984 m. – 537⁴⁴, 1985 m. – 92 asmenų ryšiai su turistais⁴⁵.

Buvo naudojama ir daugiau sistemų. Prieš JAV spec. tarnybų veiklą buvo sukurta sistema „Kedr“⁴⁶, prieš Vakarų Vokietijos – „Vektor-2“⁴⁷, prieš diplomatus ir korespon- dentus informacinė paieškos sistema „Diplo- matas“, taip pat išorinio stebėjimo sistema „Neris“ tankiausiai užsieniečių lankomose vietose, pasiklausymo įranga sekamo trans- porto priemonėse „Tranzit“⁴⁸. Buvo kuriama net nauja radiolokacinė sistema ir kino-foto sistemos pravažiuojantiems diplomatus filmuoti⁴⁹. Pavyzdžiui, 1980–1982 m. sekimo priemonės taikytos 690 asmenų (203 diplo- matams ir žurnalistams, 7 stažuotojams, 27 užsienio specialistams, 334 turistams ir kt.). Prisidengiant diplomatine ar kitokia veikla, nustatytas 61 žvalgybinę veiklą vyk- dęs asmuo⁵⁰. 1971–1972 m. Vilniuje diplo- matus ir turistus sekė 276 agentai⁵¹. Vilniaus miesto skyrius pagal planą „Vektor-2“ užfik- savo tokius nederamo turistų elgesio faktus: radijo stoties „Westdoichrundfunk“ darbuo- tojas užmezgė ryšius su vietiniais gyvento- jais, domėjosi Katalikų Bažnyčios padėtimi; turistas vokiečių būdamas Vilniuje susitiko su buvusiais kaliniais. Rezidento „Pukštos“ duomenimis, vokiečių turistai vykdami iš Vilniaus į Berlyną sovietinių piliečių aki- vaizdoje reiškė antisovietines pažiūras, rodė susidomėjimą kariniais objektais⁵². Telšių KGB poskyris pagal planą „Alfa-3“ (pašto korespondencijos tikrinimas) užfiksavo, kad kai kurie asmenys susirašinėja su užsie- niečiais ir susitinka su jais; 1978–1979 m. į užsienį išvyko 6 asmenys, jiems sugrįžus buvo pravestas pokalbis⁵³.

Pasitelkus agentus ir operatyvines-tech- nines priemones, buvo užfiksuota, kad užsie- niečiai vykdavo ne tik į leistinas teritorijas,

bet ir į turistams uždraustus miestus, vykdė kitą nesankcionuotą veiklą, tokią kaip užsienio valiutos perdavimas. 1960 m. iš patikimo asmens N gautas pranešimas, kad į Trakus atvykę vietiniai asmenys susitiko su JAV turistais. Paaiškėjo, kad tie asmenys buvo iš Ukmergės, tad KGB Ukmergės skyrius ėmėsi juos tirti. Į Eišiškių rajoną iš JAV atvyko turistas išėivis pas gimines, su jų kaimynu buvo užmegzti kontaktai, šis gavo ir slapta perdavė KGB iš išėivių gautą laikraštį „Tėvynė“⁵⁴. 1960 m. Tauragės skyriaus ataskaitoje pažymėta apie JAV lietuvio turistą vizitą pas savo gimines Tauragėje, su kuo ir kiek laiko jis bendravo, apie ką kalbėjo⁵⁵. 1961 m. KGB ataskaitoje užfiksuota, kad pas politechnikos studentą S. Blažį apsilankė JAV turistas Stukas. Jis agentui „Beržiniui“ pasakė, kad turi perduoti pinigus nuo draugų JAV. Tiriant antisovietiška kalbančių reemigrantų iš Lotynų Amerikos, t. y. asmenų, kurie vėl norėtų išvykti iš SSRS, ryšius su užsienio diplomatais, buvo naudojama agentu „Korobelnikovu“, siekiant išsiaiškinti jų bendravimo tikslą ir ar jie nerenka informacijos žvalgybos tikslais⁵⁶. 1970 m. Ukmergės ataskaitoje pažymėta, kad agentas „Krasin“ pranešė, jog turistė iš JAV aplankė Ukmergėje vyro seserį⁵⁷. 1977 m. Utenos KGB agentas „Romus“ ir patikimas asmuo užfiksavo, kad stebimas asmuo iš JAV nelegaliai atvyko į Uteną ir susitiko su savo teta. Išsiaiškinta, kad tame giminių susitikime politinių klausimų neliesta⁵⁸. 1979 m. Ukmergės rajono ataskaitoje užfiksuota, kad rajone apsilankė užsienio turistai, nors ir buvo negalima. Turistai Stašauskai sulaikyti ir grąžinti į Vilnių⁵⁹. 1985 m. per agentą „Vytautą“ išsiaiškinta, kad turistai iš JAV paprašė „Lietuvos“ viešbučio aptarnavimo tarnybos, kad po ekskursijos Kaune jam leistų pasilikti pas brolių pernaktuoti, bet leista nebuvo. Vis tiek jis su broliu nelegaliai susitiko su giminėmis. Užsienietis, kaip ir asmenys, turėję ryšių su juo, buvo įtrauktas į „Fort-67“

sistemą⁶⁰. Buvo tikrinami ne tik kontaktai, bet ir susirašinėjimas. Pagal planą „Kedr-2“ buvo tikrinama G. Ramoškaitė, kuri susirašinėjo su užsieniečiais, turėjo susitikimų su jais ir pati jiems organizavo susitikimus su gyventojais. Duota užduotis agentui „Aleksandrui“ išsiaiškinti jų bendravimo pobūdį⁶¹. Užsieniečių buvimas uždraustose teritorijose rodo, kad teritorijos kontrolė neveikė taip, kaip to norėjo KGB ir valdžia, ypač individualių kelionių metu.

Didžiausią KGB nerimą kėlė tikri ir tariami šnipinėjimo atvejai. KGB labai plačiai suprato informaciją, neva galinčią pakenkti SSRS įvaizdžiui, tad ir fiksuodavo daug potencialių šnipų. Ypač akylai KGB slaptomis stebėjimo priemonėmis, su agentų pagalba stebėjo diplomatus ir žurnalistus. 1966 m. užfiksuoti britų ir JAV diplomatų bandymai platinti antisovietinę literatūrą (Vilniaus universitete, Respublikinėje bibliotekoje, S. Nėries mokykloje). Jie buvo susidarę tikslingą maršrutą, einantį per karinius ir pramonės objektus. JAV turistai T. Tod, bendraudamas su KGB agentu, domėjosi valstybine santvarka, nacionaline gyventojų sudėtimi, religiniais klausimais. Jis agentui „Carev“ davė įvairios literatūros⁶². 1972 m. JAV ambasados darbuotojai susitiko su vienu lietuvių kultūros veikėju ir gavo „šmeižikiškos“ informacijos apie Lietuvą⁶³. Išorinio sekimo priemonės buvo pritaikytos ir karo atašė iš Kanados Charison bei jo žmonai, taip pat lietuvių kilmės turistui iš Austrijos. Buvo tiriama jų elgesys, kur jie lankėsi ir su kuo bendravo⁶⁴. 1981 m. Vilniuje apsilankė švedų ir šveicarų žurnalistai. KGB ėmė fiksuoti jų galbūt priešišką veiklą ir juos kompromituoti. Užsieniečiams lankantis „Dainavos“ restorano naktiniame bare, prie jų stalo buvo pasodinti KGB operatyviniai darbuotojai, patikimi asmenys ir dar pora moterų, siekiant juos įtraukti į pokalbį. Išvykę į Kauną su „Inturisto“ gidu, užsieniečiai bandė ideologiškai

apdoroti vietinius gyventojus, fotografavo netinkamas vietas. Jų viešbučio kambaryje buvo pritaikyta priemonė „D“ (slapta krata), rasta nemažai antisovietinio pobūdžio literatūros, už tai jie buvo priversti palikti SSRS⁶⁵. 1982 m. su turistine grupe Kaune lankėsi JAV diplomatas, kuris susitiko su savo pussesere ir pasisakė įvairiais klausimais. Pritaikius priemonę „D“, rastas užrašytas jų pokalbis⁶⁶. Tam tikri statistiniai duomenys rodo, kokie buvo stebėjimo užmojai. Pavyzdžiui, 1975 m. iš 139 diplomatų ir žurnalistų 85 buvo tirti⁶⁷, 1983 m. iš 169 atvykusių žurnalistų ir diplomatų 150 „paimta į priežiūrą“⁶⁸, 1984 m. iš 300 žurnalistų ir diplomatų 227⁶⁹ buvo tirti. Taigi akivaizdu, kad ši užsieniečių kategorija buvo ypač „prižiūrima“.

Kai kurie turistai savo „įtartinu“ elgesiu irgi patraukė KGB dėmesį. 1974 m. į Lietuvą, anot KGB, sąmoningai, išėivijos organizacijų ar spec. tarnybų pastangomis buvo atsiųstos dvi moterys. Dar pasienyje iš jų konfiskuota antisovietinė literatūra, o jau būdamas Lietuvoje jos užmezgė ryšius su negatyviai valdžios atžvilgiu nusiteikusiai asmenimis. Taigi jos savavališkai pažeidė buvimo Lietuvoje taisykles ir už tai buvo išvarytos iš Lietuvos⁷⁰. 1975 m. KGB sudomino su turistų grupe Lietuvoje apsilankęs buvęs lietuvių išėivijos atstovas Viktoras Lapatinskas. Jis nusipelnė KGB dėmesio, nes būdamas Kaune atsiskyrė nuo grupės, ieškojo pažįstamų, rodė padidintą dėmesį oro uostui. Druskininkuose agentas „Vitas“ iš kitų turistų sužinojo, kad atvykęs yra oro uostų statytojas. Jis buvo milicininko perspėtas nefotografuoti Žirmūnų rajono (netoli „Žirmūnų“ restorano buvo karinis objektas). Dėl tokių užsieniečio veiksmų jam buvo skirtas išorinis stebėjimas. Buvo stebima, su kuo jis susitinka, jo viešbučio kambaryje atliekama slapta krata, daromos užrašų, adresų ir telefono numerių kopijos⁷¹. KGB Kauno miesto skyriaus 1976 m. darbo

pažymoje pagal 2-ąją liniją užfiksuota, kad turistai iš JAV fotografavo neprižiūrimas Kauno senamiesčio dalis. Jie buvo sulaikyti, iš jų atimtas fotoaparatas. Kitas turistas bandė išvykti į Prienus pas gimines, bet buvo gražintas. Turistas iš Kanados bandė ideologiškai apdoroti agentą „Irena“⁷². KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus 1976 m. ataskaitoje irgi užfiksuota, kad Didžiosios Britanijos ir Kanados turistai fotografavo geležinkelį, domėjosi maršrutais. Kanados turistai buvo milicijos suimti, iš jų atimtos fotojuostos⁷³. KGB Trakų rajono padalinio 1979 m. ataskaitoje apie rajone apsilankiusius turistus užfiksuota, kaip jie elgėsi, ką fotografavo, pažymėta, kad jie fotografavo senus pastatus⁷⁴. 1980 m. LSSR KGB pažymoje apie turistų iš JAV stebėjimą užfiksuota, kaip turistai iš JAV platino antisovietinio ir religinio pobūdžio literatūrą⁷⁵. Tais pačiais metais iš JAV atvykusi turistė lietuvių išėivė viešbutyje „Gintaras“ platino religinio pobūdžio literatūrą, ji buvo perspėta. Iš turisto Gausys buvo konfiskuotos kelios fotojuostos, kuriose buvo nufotografuotos antisovietinio turinio knygos⁷⁶. Taigi galima teigti, kad užsieniečių judėjimo kontrolė buvo susijusi tiek su kontržvalgybine, tiek su propagandine KGB veikla, nes bijota, kad jie gali pasinaudoti gauta informacija galimai kontrpropagandai prieš SSRS. Antisovietinės literatūros platinimas irgi buvo vertinamas kaip ypač pavojinga ir nepageidautina veikla.

Užsieniečių elgesį būtų galima vertinti kaip įprastą turistų domėjimąsi įvairiais objektais, nors neatmestina tikimybė, kad tai galėjo būti ir šnipinėjimas. KGB vertinimas liko vienareikšmis – tai šnipinėjimas, ideologizuotas ir šabloniškas mąstymas neleido pripažinti kitų alternatyvų.

Turistinės grupės KGB bendradarbių apsuptyje. Turistinių grupių apsilankymams Lietuvoje buvo kruopščiai rengiamasi ir jos akylai prižiūrimos. Tokius turistus stebėti

buvo lengviau negu pavienius asmenis, nes visos kelionės metu juos lydėjo ir stebėjo agentai. Pavyzdžiui, 1987 m. Lietuvoje apsilankė JAV turistų lietuvių išeivių grupė. Tam ruošėsi ir KGB. Dar Maskvoje ir pasienyje KGB darbuotojai turėjo užtikrinti, kad nebūtų įvežta ir išvežta žalingos literatūros. Viešbutyje turėjo būti pritaikyta priemonė „D“ (slaptas įsilaužimas į patalpas ir slapta krata), per atskirus agentus buvo renkama informacija apie KGB dominančius žmones. Vienas iš išeivių palaikė ryšius su vietiniais, tad agentas „Benzer“ turėjo išsiaiškinti jų pobūdį; kai kuriems asmenims taikyti operatyvines priemones: „NN“ (išorinis stebėjimas), „T“ (slaptą pasiklausymą iš sekamojo kambarių), „S“ (telefoninių pokalbių pasiklausymą ir įrašymą), „Zakaz“ (restoranuose ar kavinėse naudojamas stacionarias pasiklausymo priemonės). Agentai privalėjo daryti turistams ir ideologinį poveikį, išsiaiškinti jų politines pažiūras, padėti emigracijoje, analizuoti jų asmenines ir dalykines savybes⁷⁷. 1986 m. balandžio 16 d. Lietuvoje vyko seminaras, kuriame dalyvavo Amerikos draugų, tarnaujančių visuomenei, komiteto nariai. Agentams buvo parinktos individualios užduotys, kokią informaciją gauti: išsiaiškinti atvykusių užsieniečių ryšius Lietuvoje, jų gyvenamosiose vietose pritaikyti priemones „T“ ir „S“, jų pranešimus užrašinėti naudojant operatyvinę techniką. Taip pat buvo nurodyta, kokią sovietinei valdžiai naudingą informaciją užsieniečiams pateikti, pavyzdžiui, per agentą „Kalnėną“ supažindinti su SSRS pasiekimais kultūros ir ekonomikos srityje, paimiti interviu⁷⁸.

KGB padidintą dėmesį skyrė ne tik turistams iš JAV, bet ir iš Vakarų Vokietijos, nes ten gyveno nemažai lietuvių, ir ši šalis, kaip ir JAV, buvo svarbi politinė ir ideologinė SSRS priešininkė. Viena tokių turistinių grupių iš Vokietijos Lietuvoje apsilankė 1979-aisiais. KGB apie turistus rinko informaciją iš anks-

to, taip pat stebėjo, kaip jie elgiasi, kas juos domina, ką jie kalba apie sovietinę Lietuvą. Pavyzdžiui, 1979 m. nebuvo duotas leidimas atvykti tyrimo objektui „Kurjeris“, kuris dar 1977-aisiais atkreipė KGB dėmesį, nes buvo atsivežęs nemažai lagaminų ir perdavė daiktų asmenims, teistiems už valstybinius nusikaltimus. Kitas tyrimo objektas „Volfas“ ne tik kritikavo sovietinę sistemą ir gyvenimo būdą, bet ir daug fotografavo Vilniuje, Trakuose, Rusų kapinėse. Atvykėlio pažįstami Lietuvoje dėl ryšių su juo irgi buvo tiriami. KGB stebėjo ir tai, kaip turistai laisvu nuo ekskursijų metu domisi parduotuvėmis ir turgaus prekyvietėmis. Pavyzdžiui, turistas Kirš Boto Trakuose apsilankė mėsos parduotuvėje, taip pat pabuvojo įvairiose prekyvietėse Vilniuje⁷⁹. KGB greičiausiai bijojo, kad vaizdas parduotuvėse, kurios nebuvo skirtos turistams, atskleis karčią Lietuvos ekonomikos ir žmonių gyvenimo realybę.

Konkrečių agentų pranešimai rodo, kokios užduotys, susijusios su turistais, jiems būdavo skiriamos. Pavyzdžiui, vienam patikimui asmeniui buvo skirta išsiaiškinti Lietuvoje viešinio turistų pažiūras, elgesį, požiūrį į sovietinę Lietuvą, santykius su čia gyvenančiais giminaičiais⁸⁰. Kitas patikimas asmuo stebėjo turistų grupę iš JAV, atvykusią į Dainų šventę, pranešė, kokie žmonės sudaro grupę (pagal amžių, profesiją), kokios jų pažiūros, santykiai su išeivijos organizacijomis ir jų veikla, kaip jie elgėsi kelionės metu, kas jiems patiko, o kas nepatiko⁸¹. Agentas „Nida“, 1944 m. emigravęs į Vakarų, užverbuotas kelionės į Lietuvą metu, palaikė ryšius su išeiviais. Jam buvo duota užduotis ieškoti asmenų, palaikančių ryšius su JAV spec. tarnybomis. Kitas agentas „Jūratė“, inžinierius, kurio tėvai buvo išvykę gyventi į užsienį. Tarpininkaujant KGB, jis išvyko pas tėvus, buvo gavęs užduotį užmegzti ten ryšius su asmenimis, dominančiais KGB, ir stebėti turistus⁸². Agentas „Ramūnas“,

bendraudamas su JAV televizijos stoties ABC žurnalistais stebėjo, kas juos domina⁸³. Agentas „Marius“ informavo apie prancūzų žurnalistų kuriamą reportažą apie Trakuose gyvenančius karaimus⁸⁴. Pastebėtina, kad dauguma tokių agentūrinių pranešimų yra šabloniški, labiau primena charakteristikas, daugiau pasako apie stebimus asmenis nei apie agentūrinį darbą, bet kartu ir atskleidžia, kas tuomet domino KGB. Nemažai agentų buvo užverbuota būtent kelionių į Lietuvą metu, taigi turizmas buvo puiki verbavimo galimybė.

Agentai ne tik stebėjo turistų veiklą, bet buvo pasitelkiami ir sudėtingesnėms operacijoms. Pavyzdžiui, 1964 m. agentai privalėjo sukompromituoti turistus Anders ir Leonienę, kurie būdami Lietuvoje bandė vykdyti priešišką veiklą prieš sovietinius piliečius ir ketino dar kartą čia atvykti. Kad jie būtų pagauti su įkalčiais, reikėjo suorganizuoti priemones⁸⁵. 1983 m. pasinaudojus agentu „Julija“, buvo sukompromituotas ir išvartas iš SSRS švedų korespondentas S. Teste. Agentas „Artūras“ tyrė turistą iš Prancūzijos, įtariamą ryšiais su spec. tarnybomis. Jis nuvežė įtariamąjį į Trakus, kur šis buvo suimtas. Agentais „Oskar“ ir „Gertruda“ buvo nuolat naudojamosi vykdant operatyvines-technines priemones „Zakaz“⁸⁶.

Vietinių darbuotojų ir užsienio pramonės specialistų stebėjimas. KGB ypatingą dėmesį skyrė asmenims, dirbantiems režiminiuose objektuose. Jų ryšiai su užsieniečiais, net jei tai buvo ir giminės, ar dažnesnės nei įprasta kelionės į Vakarus neprasprūsdavo pro KGB akis ir turėdavo tam tikrų pasekmių. Energetikos ir elektrografijos pagrindinės valdybos darbuotojui A. Kurliui buvo užvesta patikrinimo byla dėl jo ryšių su užsieniečiais. Dėl trumpalaikių komandiruočių į užsienį ir padidinto dėmesio valstybinėms paslaptimis į save dėmesį atkreipė ir „Sigmos“ darbuotojas Jurevičius⁸⁷. KGB

užfiksavo, kad Šiaulių televizorių gamyklos direktoriaus pavaduotojas, turintis priėjimą prie slaptos informacijos, važiuodamas traukiniu iš Maskvos į Rygą susipažino ir bendravo su asmeniu iš Vokietijos. Dėl to agentams buvo duotas nurodymas tirti jo gyvenimo būdą, politines pažiūras, stipriąsias ir silpnąsias puses, polinkius, ar jis nesidomi darbovietėje esančia slapta informacija, ar nesusirašinėja su užsieniečiais, taip pat tikrinti jo tarptautinį susirašinėjimą pasitelkiant operatyvines priemones „PK“ (pašto tikrinimas) ir „MT“ (laiškų tikrinimas cheminėmis medžiagomis)⁸⁸. Kitu atveju buvo duotas nurodymas sustiprinti „Ventos“ gamyklos laboratorijos viršininko, turėjusio nevienkartinį susitikimų su giminaičiais iš JAV, veiklos agentūrinį tyrimą, taip pat tirti „Ventos“ vyriausiąją inžinierių, ne kartą susitikinęsį su pusbroliu iš JAV⁸⁹. Taigi ryšiai su užsieniečiais, nors ir giminėmis, taip pat galėjo turėti įtakos karjerai, ypač dirbant režiminiuose objektuose.

KGB vykdė intensyvią operatyvinę-agentūrinę veiklą, taikė slaptas operatyvines-technines priemones atvykstantiems į SSRS užsienio mokslininkams, pramonės specialistams, kurių vizitus vertino kaip ypatingą galimo šnipinėjimo grėsmę. KGB manymu, įvairūs specialistų mainai buvo labai palanki terpė Vakarų agentams veikti. Tad užsienio specialistų vizitai ir jų bendradarbiavimas su vietiniais buvo uoliai stebimi ir fiksuojami, kad būtų išvengta galimo jų šnipinėjimo ir bendravimo su sovietinės valdžios akyse laikomais nepatikimais asmenimis ir galimo sabotažo (kad nesugadintų esamų įrenginių). Pavyzdžiui, gamyklai „Komunaras“ nusipirkus įrangą Vakarų Vokietijoje, agentai turėjo stebėti, kad vokiečiai nebandytų montuoti nekokybiškų įrenginių⁹⁰.

Užsieniečiai į režimines įmones būdavo įleidžiami (ir tai ne į visas patalpas) tik su aukščiausią institucijų, tokių kaip Ministrų

Taryba ar KGB, leidimu ir prižiūrimi KGB slaptųjų bendradarbių. Pavyzdžiui, KGB priemonių plane, skirtame turistams aptarnauti, teigiama, kad, lankantis Vilniaus universitete, jo bibliotekoje ir Pedagoginiame institute, į priėmimo grupes turi būti įtraukti agentai. Užsienio specialistams ir turistams lankantis Mokslų akademijos matematikos ir fizikos institute, juos turi prižiūrėti agentai „Gintaras“, „Sasnauskas“ ir „Linas“, o lankantis Čiurlinio menų mokykloje – agentai „Mindaugas“ ir „Lakaitis“. Mokyklose į priėmimo grupes būdavo įtraukiami patikimi asmenys. Vilniaus skaičiavimo mašinų gamykloje buvo sudaryta 9 asmenų grupė, į kurią buvo įtraukti agentas ir patikimi asmenys, Vilniaus kuro aparatūros gamykloje – 7 asmenų grupė, į kurią buvo įtraukti agentas ir patikimas asmuo. Kadangi gamykloje dirbo ir tokių asmenų, apie kuriuos KGB turėjo kompromituojančios informacijos, buvo nurodyta stebėti, ar jie nebando susisiekti su užsieniečiais⁹¹. Taigi atsitiktinių asmenų tokiuose pramonės objektuose negalėjo būti.

Specialistų stebėjimo mastą iliustruoja kad ir, pavyzdžiui, 1978 m. statistika. Lietuvą aplankė 292 užsienio specialistai, dirbantys dvylikoje Lietuvos pramonės įmonių. Juos tiriant pasitelkta 33 agentai ir 58 patikimi asmenys. Išsiaiškinta, kad 15 iš jų rinko politinę, ekonominę, mokslinę techninę medžiagą, siekė patekti į slaptas teritorijas, užmezgė kontaktus iš tų vietų⁹². Ir čia svarbiausią vaidmenį renkant tokią informaciją vaidino KGB slaptieji bendradarbiai. Agento „Romo“ pranešimas apie šveicarų specialistų apsilankymą Vilniaus statybinių apdailos įrenginių gamybiniame susivienijime atskleidžia, jog jam, kaip agentui, buvo keliama užduotis stebėti užsieniečius, kad jie nepadarėtų žalos statant įrenginius, nesusitiktų su netinkamais žmonėmis, tad jis turėjo lydėti juos po įvairius objektus, pateikti jų charakteristikas⁹³. Atvykus italų specialistams

į Vilniaus gamyklas, agentams buvo duota užduotis tirti, ar jie nesusiję su užsienio spec. tarnybomis, nevykdo šnipinėjimo, stebėti jų buvimo Lietuvoje programą, instrukuoti asmenis, kuriems reikės bendrauti su italais, išsiaiškinti ir užfiksuoti, kas iš vietinių bandys užmezgti ryšius su jais, pritaikyti priemonę „D“ ieškant informacijos apie naujausias technologijas, daryti jiems ideologinį poveikį⁹⁴. 1986 m. po italų specialistų darbo vizito Vilniaus fabrike „Lelija“ buvo pranešta, kad su jais bendravo tik atrinkti asmenys, tik darbo reikalais, italų elgesyje nepastebėta nieko įtartina, jokių įtartinų kontaktų su vietiniais⁹⁵.

Su agentų pagalba ir kitomis priemonėmis buvo užfiksuota įvairialypė neva užsienio specialistų šnipinėjimo veikla. 1967 m. į Panevėžio gamyklą „Ekranas“ turėjo atvažiuoti anglų specialistai montuoti tam tikros įrangos. Jie buvo įtariami ryšiais su anglų žvalgyba, tad buvo pasitelkti agentai jiems iširti⁹⁶. 1975 m. Alytuje viešintis vokiečių specialistas nelegaliai aplankė Pagėgius ir Tauragę. Pas jį rastas žemėlapis su pažymėtomis vietomis Tauragėje ir Sovietske. Taip pat jis užsiėmė Vakarų gyvenimo būdo propaganda. Už tokią veiklą užsieniečiui nebuvo pratęsta viza, bet kitą kartą jis vis tiek atvyko kaip turistas. Kauno popieriaus fabrike vienas iš japonų agento klausinėjo apie karinį padalinį ir gamyklą, gaminančią lėktuvų variklius⁹⁷. Vakarų Vokietijos firmos specialistas, bendraudamas su įmonėje „Vilma“ dirbančiais agentais „Bačiulis“ ir „Šachas“, bandė juos ideologiškai apdoroti⁹⁸. 1976 m. Kauno įmonėse lankėsi 34 specialistai. KGB atkreipė dėmesį į japonų specialistus, besidominančius geležinkelio stoties tiltu ir šalia esančiais kariniais objektais, tokiais kaip lėktuvų remonto gamykla⁹⁹. KGB užfiksavo, kad austrų specialistas Alytuje (ten vyko montavimo darbai) neva mezga kontaktus su vietiniais, rodo dėmesį kareivinėms. Jam

tirti buvo naudojami agentais „Lina“, „Antanaičiu“, „Dainava“, „Lukšyte“, taip pat buvo taikomos operatyvinės-techninės priemonės¹⁰⁰. Kėdainių chemijos kombinate dirbo Belgijos specialistai. Slapta apžiūrėjus vieno iš jų vadovo Emilio Dekler daiktus, rastas SSRS europinės dalies žemėlapis. Jis agentui pareiškė, kad stebėdamas nustatė, kiek Kėdainių oro uoste yra lėktuvų, o agento „Janio“ klausinėjo, kodėl jis negali važiuoti kitur ir kas ten yra uždrausta¹⁰¹. Vakarų Vokietijos specialistas, dirbdamas Vilniaus fabrike „Audėjas“, tyrinėjo kitus specialistus¹⁰². 1988 m. agentas „Jan“, atvykęs į gamyklą „Lita“, informavo, kaip elgėsi anglų specialistas: kad jis nesidomėjo su darbu nesusijusiais dalykais, skambino savo įmonei ir šeimai¹⁰³. 1988 m. agentas „Jankauskas“, lydėdamas per Lietuvą važiuojančius danų įmonės atstovus iš Talino, turėjo stebėti, ar jie nevyko žvalgybinės veiklos, ir neleisti nukrypti nuo leidžiamų lankytinų vietų maršruto¹⁰⁴. 1989 m. Vilniaus baldų kombinatui, „Lelijos“ ir „Audėjo“ fabrikams buvo pristatyta nauja importinė įranga. Pasitelkus agentus, buvo stebimi jos montuoti atvykę specialistai: žiūrima, kad jie nepadarytų žalos, siekiama gauti naudingos informacijos¹⁰⁵.

Užsienio specialistai buvo stebimi ne tik darbo, bet ir apgyvendinimo vietose, ir tam buvo pasitelkiamos slaptos techninės priemonės. 1972 m. į Lietuvoje vykstančią kopijavimo mašinų parodą atvykę britų specialistai buvo apgyvendinti „Neringos“ viešbutyje, kuriame buvo gausu spec. technikos. Buvo sukurta 2-osios valdybos operatyvinė grupė, vykdanči išorinį britų grupės sekimą, be to, tikrinama korespondencija. Vienuolika specialistų sekė 25 agentai. Kambariuose buvo nufotografuoti britų užrašai ir juose rasti adresai¹⁰⁶. SSRS PGU rašte LSSR KGB 1-ajam skyriui buvo nurodoma, kad vietiniai agentai stebėtų ir pritaikytų operatyvines-technines priemones į Vilniaus universitetą

atvykstantiems JAV ir italų stažuotojams¹⁰⁷. Amerikiečiams lankantis Mažeikių kompresorių gamykloje, KGB planavo patekti į viešbutį ir ten įtaisyti slaptas operatyvines technines priemones, kad galėtų rinkti informaciją apie jų asmenines ir dalykines savybes, stebėti jų elgesį, galimus ryšius su vietiniais, tam pasitelkti ir agentus vertėjus (ypač užsieniečių buvimo vietose – viešbučiuose, restoranuose, kino teatruose)¹⁰⁸. Arba agentas „Pranas“ (dirbantis „Vilmos“ gamykloje), stebėdamas darbuotojų ryšius su atvykstančiais užsieniečiais, užfiksavo, kad gamyklos inžinierius „Lietuvos“ viešbutyje susitiko su užsieniečiu¹⁰⁹, ir tai galėjo turėti neigiamų padarinių ne tik užsieniečiui, bet ir inžinieriui.

KGB agentų pateikta informacija nenuėjo veltui. Užsienio piliečiai, pažeidę Užsieniečių buvimo SSRS taisykles, buvo baudžiami įvairiomis bausmėmis¹¹⁰. Pavyzdžiui, 1983 m. iš 67 sulaukytų asmenų 8 išsiųsti iš šalies, 31 perspėtas ir 36 gavo baudų¹¹¹. KGB agentų užfiksuoti ir įvairiomis priemonėmis surinkti faktai rodo, kad teritorijos kontrolės sistema neveikė taip, kaip to siekė valdžia.

KELIONĖS Į UŽSIENĮ: STEBĖTI SAVUS IR SVETIMUS

KGB žvalgybinė agentūrinė veikla buvo ne mažiau svarbi nei kova su režimo priešais šalies viduje. Ji apėmė ne tik šnipinėjimą, bet ir propagandines dezinformacines akcijas Vakaruose. Labai svarbu buvo apsaugoti sovietinius piliečius nuo vakarietiško pagundų, verbavimo, net pabėgimo, nes tai galėjo pakenkti sovietinės sistemos įvaizdžiui, skatinti svarbios informacijos nutekėjimą. LSSR KGB 2-oji valdyba taip apibendrino grėsmes savo piliečiams: užsienio spec. tarnybos iš tarybinių piliečių bando išsiaiškinti agentus, apdoroti juos antisovietiška, rinkti

įvairią informaciją apie respubliką, agituoja negrįžti į Lietuvą¹¹².

Kelionės į užsienį (turistinės, kultūrinės, mokslinės ir kitos tarnybinės komandiruotės) buvo skirtos propagandinėms akcijoms ir pramoniniam bei moksliniam šnipinėjimui vykdyti. Agentai buvo KGB akys ir jo planų vykdytojai užsienyje. Jie turėjo stebėti turistų elgesį, ar nebuvo bandymų juos verbuoti, ar neieškojo jie kontaktų su užsieniečiais, ar kas nors iš turistų nebandė pabėgti, ir, prisidengdami stažuotėmis, komandiruotėmis ar konferencijomis, vykdyti pramoninį ir mokslinį šnipinėjimą. 1987 m. KGB dokumente nurodyti 29 šnipinėjimo objektai. Be politinės informacijos apie NATO ir kitas šalis, buvo svarbios įvairios technologijos (kariniai objektai, atominė energetika, jos pritaikymas povandeniniuose laivuose, palydovuose, medicina, lazeriai, naujos medžiagos pramonėje ir kt.). Agentams buvo skiriamos skirtingos užduotys: vieni turėjo pristatyti brėžinius, kiti teorinės medžiagos ir neskelbtų sekamų mokslininkų samprotavimų. KGB domino bendra informacija apie objektą, veiklos tikslai, trumpa istorija, perspektyva, žinios apie apsaugą, darbo režimą, lankymo taisykles. Taip pat buvo renkamos žinios apie organizacinę struktūrą, kadrus, materialinį aprūpinimą, atlyginimo, užmokesčio būdus, oficialius ir neoficialius ryšius, išsiskverbimo galimybes¹¹³.

Pramoninis šnipinėjimas Vakaruose. KGB dokumentai atskleidžia, kokia informacija Vakaruose ją domino. Apie tai liudija ir agentų ataskaitos bei jų pagrindu parengti kiti dokumentai. Tačiau KGB labai nerimavo ir dėl galimo pačių agentų perverbavimo – juos tyrė ir prieš keliones ir po grįžimo. Pavyzdžiui, agentas „Malinauskas“ buvo tikrinamas agentų „Prano“ bei „Vido“ ir taikant operatyvines technines priemones „T“ ir „S“. Agentas „Borisov“ prieš kelionę

į Daniją buvo tikrinamas agentų „Sausis“ ir „Kaunas“, o jam grįžus, jį tikrino agentas „Vladimir“ (Latvija) ir patikimas asmuo XAS (Leningradas, dabar Sankt-Peterburgas), kartu su juo buvę komandiruotėje¹¹⁴.

Apie vykdytą pramoninį šnipinėjimą KGB dokumentų nėra labai daug, tačiau ir iš jų galima spręsti, kokia informacija buvo gauta, kaip ji buvo gauta ir kiek ji buvo svarbi. KGB siekė pasinaudoti agentu „Vytu“, dirbančiu moksliniame technikos institute, nes jis galėjo dominti užsienio spec. tarnybas. KGB nurodymu jis užmezgė ryšius su kai kuriais JAV mokslininkais, todėl gavo galimybę išvykti stažuotis į JAV ir įgyvendinti techninės mokslinės žvalgybos užduotis. Techninę žvalgybą domino ir Čikagoje gyvenantys energetikos srityje dirbantys mokslininkai, kurie 1967 m. galėjo atvykti į konferenciją Minske. Todėl KGB planavo surinkti medžiagą apie juos bei jų gimines ir panaudoti savo tikslams agentą „Algimantą“¹¹⁵, kad susisiektų su jais. 1967 m. pirmajame pusmetyje buvo suplanuota „Ekranos“ gamyklos darbuotojų komandiruotė į anglų įmonę „General Engineering“ susipažinti su kineskopų gamybos technologijomis. KGB numatė į šią grupę įtraukti agentą „Ramašką“ ir neetatinį darbuotoją¹¹⁶. Agentas „Antanas“ pranešė, kad sovietiniams specialistams viešinti Vokietijoje, lankantis viename miestelyje, virš jų praskrido amerikiečių lėktuvas fantomas¹¹⁷ ir kad ši karinio objekto dislokacija galėtų dominti KGB. Agentas „Saulius“ savo pranešime apie komandiruotę Danijoje informavo, kaip elgėsi sovietiniai specialistai, pateikiamos Danijos įmonės atstovų charakteristikos, ką jie gamina, kaip elgėsi, su kokia informacija jam teko susipažinti¹¹⁸. Daugkartinių komandiruočių į Vakarų Vokietijos įmonę „Gühring Automation“ metu agentas „Povilas“ išsiaiškino, kad įmonė „Stewarts Oil“ gamina brangią šaldymo alyvą metalo apdirbimo staklėms. KGB ragino

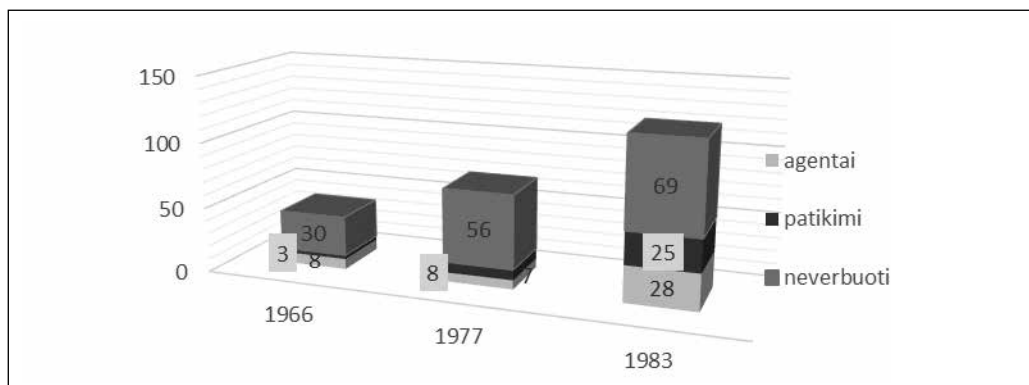
agentą susisiekti su ta įmone dėl šios alyvos tiekimo, gauti pavyzdžius ir sudedamąsias dalis ir jų pagrindu patiems pradėti alyvos gamybą¹¹⁹. Agentai taip pat „prižiūrėjo“ sovietinius specialistus jų komandiruotės Vakarų Vokietijoje metu. Pavyzdžiui, agentui „Alik“ buvo duota užduotis ne tik stebėti išvykusius specialistus, bet ir bandyti išsiaiškinti potencialius ekstremistus iš vokiečių tarpo. Jis įtarė, kad specialistų daiktai slapta buvo apžiūrėti¹²⁰.

Statistiniai duomenys, nors ir fragmentiški, rodo, kokie buvo tokios šnipinėjimo veiklos rezultatai ir kiek jų KGB panaudojo

savo reikmėms. 1971 m. ataskaitoje minima, kad iš gautų 195 vnt. techninės medžiagos 159 vnt. panaudoti KGB¹²¹. 1973 m. gauta 300 vnt. techninės medžiagos, iš jų 129 vnt. panaudoti¹²². 1977 m. gauta 1017 vnt. medžiagos, 420 realizuota centre¹²³. 1978 m. gauta 978 vnt. techninės medžiagos, 452 vnt. realizuoti centre (Maskvoje – aut. past.)¹²⁴.

Ar bendradarbiavimas su KGB buvo vienintelis būdas išvykti į turistinę kelionę ar tarnybinę komandiruotę į užsienį? Statistiniai duomenys rodo, kad ne. Tačiau agentų komandiruočių grupėse buvo daugiau nei turistinėse grupėse (žr. 1 priedą).

1 priedas. *Agentai tarp vykstančių į užsienį specialistų 1966, 1977, 1983 m.*¹²⁵.

Sovietinių turistų „priežiūra“ Vakaruose.

Dar kitokio pobūdžio uždavinius agentai sprendė turistinėse kelionėse į socialistines šalis ar į Vakarus. Labiausiai bijota pabėgimų, tad ne veltui buvo tikrinama prieš keliones ir stebima kelionių metu. Rengiant agentus darbui turistinėse kelionėse, netgi buvo teikiamos rekomendacijos tiems atvejams, jei asmuo planuotų pabėgti ar vykdyti kitus nusikalstamus ketinimus kelionės metu. Nurodoma stebėti, kiek turistai turi valiutos, ar nebuvo antisovietinių kalbų, kontaktų su užsieniečiais, fiksuoti elgesio pokyčius, taip pat akylai sekti, ar nepasitaikė verbavimo atvejų, raginimų bėgti, kokie užsieniečiai

turėjo kontaktų su sovietiniais piliečiais, įmones, aptarnaujančias juos, galbūt už jų slypinčias spec. tarnybas ir ar jie nediskredituoja sovietinio piliečio vardo (alkoholio vartojimas, neteisėti prekybiniai sandoriai, apsikeitimai valiuta, užsieninių prekių pirkimas)¹²⁶. Pavyzdžiui, Vilniaus valstybinio dailės instituto darbuotoja, būdama JAV priėmime, anot KGB, gyrė amerikietišką gyvenimo būdą, piktnaudžiavo gėrimais, koketavo su užsieniečiais, o vienos mokyklos direktorius pirkė per daug užsienietiškų prekių, gyrė vakarietišką gyvenimo būdą¹²⁷. Vargu ar ateityje jie dar galėjo gauti leidimą vykti į užsienį.

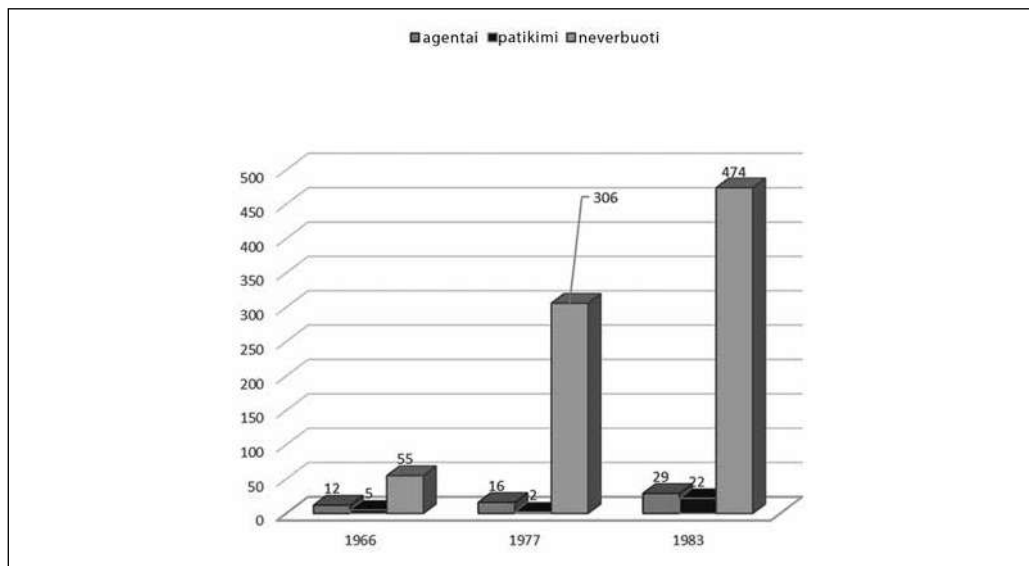
Sąrašas klausimų, kurie būdavo pateikiami agentams ir patikimiems asmenimis, grįžusiems iš užsienio (turistinių kelionių, išvykų pagal mokslinių, techninių, kultūrinių mainų programas), rodo, kokios informacijos reikėjo KGB: kaip buvo elgiamasi su jais užsienyje ir ko klausinėjama užsienio ambasadose, ar nesiuolyta pasilikti, koks pasienio režimas taikomas sovietiniams piliečiams (pasienio kontrolė, registracija, apribojimai), ar nebuvo išduota kokių nors laikinų originalių dokumentų, skirtų KGB. Taip pat buvo užduodami klausimai, susiję su išėivijos organizacijomis, spec. tarnybomis. KGB domino galimi priešiškos veiklos ir verbavimo atvejai, kompromituojančių situacijų sudarymas, bandymai išgauti žvalgybinės informacijos (politinės, ekonominės, karinės) apie tam tikrus asmenis, taip pat apie negatyvius procesus atskirose socialinėse grupėse (pvz., jaunimo, dvasininkų, tikinčiųjų), ar buvo išorinio stebėjimo, slaptos apžiūros atvejų, ar nebuvo pasiūlymų į SSRS pervežti nelegalios literatūros, valiutos, jei buvo, tai kam ir koks kiekis; kas sužinota apie išėivijos organizacijas, kokie jų ryšiai Lietuvoje, finansinė padėtis, vadovaujantys asmenys; sovietinių piliečių kontaktai su užsieniečiais (kaip susipažinta, kokios tolesnio bendravimo galimybės, ko mėginta klausinėti), politinė užsieniečio charakteristika (priklausymas partijomis, požiūris į Lietuvą, SSRS, tarptautinius įvykius, išsilavinimas, asmeninės savybės, silpnybės)¹²⁸. Pavyzdžiui, 1973 m. ataskaitoje apie turizmą užsienyje užfiksuoti neva užsienio spec. tarnybų bandymai paveikti sovietinius piliečius įvairiose šalyse: raginimai pabėgti, antisovietinis apdorojimas, slapta krata, nelegalios literatūros platinimas; nurodomi užsieniečiai, įtariami ryšiais su spec. tarnybomis, daugiausia gidai, taip pat netinkamas turistų elgesys (alkoholio vartojimas ir pan.)¹²⁹.

Taigi turistai būdavo stebimi ne tik prieš keliones, kelionių metu, bet ir jiems grįžus namo. KGB stebėjo išvykstančiuosius per juos lydinčių asmenų užverbuotus gidus, vairuotojus ar vertėjus. Buvo stebimi ir patys gidai, pavyzdžiui, išsiaiškinta, kad 10 gidų ir vairuotojų turėjo įtartinų kontaktų su užsieniečiais, neva priklausančiais spec. tarnyboms¹³⁰. Agentas gidas kelionės Baltijos ir Šiaurės jūra metu užmezgė ryšius su gidais iš Danijos ir Norvegijos. 1978 m. su turistine grupe vyko agentas „Nida“. Jis pranešė, kad užsienietis gidas neva bandė jį ideologiškai apdoroti, skatino bėgti iš SSRS¹³¹. Agento „Vilma“ užduotis buvo stebėti turistus kruizo metu ir turizmo agentus bei gidus¹³². Ataskaitoje apie turistų elgesį kelionės Viduržemio jūroje metu jis nurodė, kas iš jų nesilaikė drausmės, vėluodavo grįžti iš ekskursijų, kas ir ką pirkdavo, pateikė kai kurių asmenų charakteristikas¹³³. 1978 m. turistų grupę Šveicarijoje lydintis turistinės užsienio firmos gidas aiškino, kaip patekti į Vakarų Vokietiją; kitu atveju buvo vykdomas ideologinis agento „Irena“ apdorojimas, t. y. raginimas pabėgti. 1979 m. JAV lankėsi specializuota turistų grupė, apie kurią patikimas asmuo pranešė, kad išėiviai bandė per ją perduoti lietuviams disidentams literatūros, klausinėjo apie padėtį Lietuvoje, teigė, kad padėtis šalyje bloga; taip pat buvo užfiksuota, kad Kipre lietuvių turistų grupę stebėjo asmuo iš šalia viešbučio esančio namo¹³⁴. 1983 m. agentas „Narcizas“ pateikė ataskaitą apie įvairių specialybių turistų iš įvairių sovietinių respublikų kelionę į JAV: kur jie vyko, su kuo susitikinėjo, sutiktų išėivių charakteristikas, ko šie jų klausinėjo, kaip buvo atsakinėjama ir t. t.¹³⁵ Agentas „Vilma“ informavo, kad kai kurie piliečiai turistinėse kelionėse daug dėmesio skyrė bendravimui su užsieniečiais, tad po šios kelionės buvo tiriami ne tik tie asmenys, bet ir užsieniečiai, su kuriais buvo bendraujama¹³⁶.

Individualios agentų kelionės. Kai kurių agentų asmeninių kelionių į užsienį pranešimai rodo, kokie jiems buvo keliamai uždaviniai ir kokią informaciją jie privalėjo rinkti: užmegzti ryšius su KGB reikalingais asmenimis, ypač išeiviais, rinkti informaciją apie išeivijos organizacijas, kviesti juos į Lietuvą siekiant užverbuoti ir pan. LSSR KGB Raseinių skyriaus 1989 m. pažymoje apie į užsienį planuojančius važiuoti agentus jų kelionės vertinamos kaip naudingos, nes jiems skiriamos užduotys rinkti informaciją apie lietuvių išeivius JAV ir Kanadoje¹³⁷. Pavyzdžiui, agento „Astros“ pranešime apie asmeninę kelionę į JAV dėstoma, su kokiais žmonėmis buvo bendrauta, pateikiamos jų asmeninės ir profesinės charakteristikos, kokius ryšius pavyko užmegzti su kitais asmenimis, ypač aktyviais išeivijos veikėjais, pavyzdžiui, dirbančiais radijo stotyje „Amerikos balsas“, kas buvo kalbama apie Lietuvą¹³⁸. KGB tyrimo objektas Ambraziejus, būdamas JAV, susitiko su „Santaros-Šviesos“ atstovais; grįžęs į Lietuvą labai pasikeitė, skleidžia politiškai kenks-

mingas pažiūras. Pasitelkusi agentą „Taurą“, patikimą asmenį ir technines priemones, KGB bando išsiaiškinti jo kontaktus užsienyje, dokumentuoti galimai kenkėjišką veiklą¹³⁹. Agentas „Liza“ išvyko į Vakarų Vokietiją susitikti su giminėmis ir išeivijos atstovais, grįžęs pateikė informaciją apie sovietinių piliečių buvimo Vokietijoje režimą, jų ideologinį apdorojimą. Agentas „Naglis“ išvyko į Kanadoje vykstančią pasaulinę parodą „Ekspo-67“. Vykdydamas KGB užduotis, jis užmegzė ryšius su lietuvių išeiviais, kai kurie iš jų buvo įtariami ryšiais su spec. tarnybomis (radijo stočių darbuotojai)¹⁴⁰. Agentas „Zigmas“, būdamas JAV, pranešė, kad JAV išeivis, nepriklausomos Lietuvos veikėjas Audėnas, klausinėjo apie karinių dalinių dislokavimą Vilniuje. Agentui „Vytui“ viešint JAV, išeiviai jo klausinėjo apie ekonominę, politinę padėtį, konkrečius objektus, o agento „Jano“ primygtinai prašė pasilikti¹⁴¹. Agentūriniai pranešimai rodo, kad KGB labiausiai domino užsieniečiai, ypač lietuvių išeiviai.

2 priedas. *Slaptieji bendradarbiai tarp vykstančiųjų į asmenines keliones 1966, 1977, 1983 m.*¹⁴²

Vis dėlto kontrolė, tikrinimas, stebėjimas negalėjo užkirsti kelio pabėgimams, net ir KGB agentų. Pavyzdžiui, 1972–1974 m. iš užsienio kelionių negrižo dešimt asmenų, tarp kurių buvo trys agentai. Agentas „Leonas“, Mokslų akademijos aspirantas, Kauno rajono padaliniai tarpininkaujant, išvyko į Jugoslaviją, o iš ten pabėgo į Austriją. Taip pat agentas „Tomas“, Vilniaus inžinerinio statybos instituto dėstytojas, išvyko į stažuotę Lenkijoje, o iš ten pabėgo į Austriją. Agentas „Istorikas“, Valstybinės konservatorijos vyr. dėstytojas, būdamas turistinėje kelionėje Jugoslavijoje, pabėgo į Italiją, o iš ten į JAV. Pagrindinė agentų pabėgimų priežastis, anot KGB, buvo nepakankamas operatyvinis domėjimasis jų gyvenimu, pavyzdžiui, agentas „Istorikas“ mokėsi anglų kalbos, ne kartą buvo išvykęs į užsienį¹⁴³. Nors KGB dokumentuose labai akcentuojamas darbas su agentais, jų paruošimas, ypač politinis ir ideologinis, tačiau atsainus, biurokratinis požiūris į žmogų ir buvo tokių nesėkmių priežastis.

IŠVADOS

Sovietų okupuotoje Lietuvoje buvo sukurti politiniai, teisiniai ir represiniai teritorijos kontrolės mechanizmai. Juos įgyvendino komunistų partija kartu su kitomis institucijomis. Viena svarbiausių teritorijos kontrolės vykdytojų buvo KGB. Siekdama užkirsti kelią priešiškam SSRS interesams veiklai – šnipinėjimui ir ideologiniam „tarybinių“ piliečių apdorojimui, KGB atvykstantiems užsieniečiams stebėti taikė represines, agentūrinės ir slaptas operaty-

vines-technines priemones. Pastebėtina, kad KGB kartais veikdavo prisidengdama kitomis institucijomis – tokiomis kaip „Inturistas“, „Tėviškės“ draugija, milicija, partinės struktūros. Stebėti turistų grupes KGB sekėsi geriau negu individualius keliautojus, nes jas lengviau buvo apsupti agentais. Užsieniečių buvimas režiminiuose objektuose taip pat buvo griežtai ribojamas ir reglamentuojamas, nors ir čia būta tikrų ar tariamų šnipinėjimo atvejų, kontaktų su režimo traktuojamais kaip nepatikimais asmenimis. Tačiau KGB užfiksuoti turistų buvimo Lietuvoje tvarkos pažeidimo faktai, kurių, manytina, buvo ir daugiau, rodo, kad net ir KGB neturėjo visų galimybių sekti kiekvieno turistą ir užkirsti kelią šnipinėjimui. Dar sunkiau būdavo kontroliuoti išvykstančius lietuvius, tai patvirtina ir pabėgimai į Vakarų, net ir KGB agentų. Agentai buvo svarbiausias KGB įrankis, užtikrinantis teritorijos kontrolės mechanizmų veikimą savo veiklos baruose. Išlikusiuose KGB dokumentuose nurodyti statistiniai duomenys apie KGB agentus yra fragmentiški – skirtingų metų, skirtingų padalinių (daugiausia remtasi 2-osios valdybos duomenimis). Nemažai agentų siuntė ir 1-asis žvalgybinis skyrius ir 5-oji ideologinės kontržvalgybos tarnyba, tačiau, manytina, pateikiami duomenys atspindi bendras tendencijas. Teigtina, kad nors agentų būta ir nemažai, bet tai nebuvo visuotinai paplitęs reiškinys. Turistinių grupių ir specialistų kelionėse paprastai būdavo daugiau agentų nei asmeninių kelionių metu, nes jiems būdavo skiriamos specifinės žvalgybinės užduotys.

Nuorodos

¹ Ch. Andrew, V. Mitrokhin, *The Sword and the Shield. The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB*, New York: Basic Books, 1999;

Гордиевский, О.; Эндрю К., *КГБ разведывательные операции от Ленина до Горбачева*, Москва, 1999.

² J. Barron, *KGB Today: The Hidden Hand*, London, 1985.

³ M. Ciesielczyk, *KGB: Rusijos ir sovietų slaptosios policijos istorija*, Vilnius, 1991; Y. Albats, *KGB: Statewithin a State*, New York, 1994; A. W. Knights, *The KGB: Police and Politics in the Soviet Union*, New York, 1990; M. Waller, *Secret Empire: The KGB in Russia Today*, Oxford, 1994; M. Waller, *Russia: Death and Resurrection of KGB*, prieiga per internetą: <http://jstor.org> [žiūrėta 2007 10 11]; N. P. Deriabin, T. Bagley, *KGB: Masters of the Soviet Union*, London, 1990; L. Bittman, *The KGB and Soviet Disinformation: An Insider View*, Washington: Pergamon-Brassey's International Defense Publ., 1985; R. H. Shultz, R. Godson, *Dezinformatsia: Active Measures in Soviet Strategy*, New York: Berkley Books, 1986.

⁴ A. Hazanov, *Porous Empire: Foreign Visitors And The Post-Stalin Soviet State, Porous Empire*, prieiga per internetą: <https://repository.upenn.edu/edissertations/2330/>.

⁵ I. Zake, „Soviet Campaigns against „Capitalist Ideological Subversives“ during the Cold War“, prieiga per internetą: https://www.mitpressjournals.org/doi/abs/10.1162/JCWS_a_00007?journalCode=jcws.

⁶ A. Anušauskas, *KGB Lietuvoje: slaptosios veiklos bruožai*, Vilnius, 2008; A. Anušauskas, *KGB. Visiškai slaptai*, Vilnius, 2015.

⁷ D. Dapkutė, „Akiračių ryšiai su okupuota Lietuva“, *Oikos*, 2009, Nr. 1.

⁸ K. Burinskaitė, „KGB kova su išeivija ideologinėmis ir propagandinėmis priemonėmis XX a. dešimtajame dešimtmetyje“, *Genocidas ir rezistencija*, 2008, Nr. 1; tas pats, „Lietuvos SSR KGB taikiny – akademinė bendruomenė“, *Genocidas ir rezistencija*, 2014, Nr. 1; tas pats, „KGB dezinformacinė veikla ir paslapčių apsauga 1954–1990“, *Genocidas ir rezistencija*, 2007, Nr. 2.

⁹ D. Juodis, *Štapus ir anapus kordono: sovietų saugumo veikla prieš lietuvių išeiviją 1945–1991 m.*, Vilnius, 2016.

¹⁰ A. Streikus, „Sovietų Lietuva ir išeivija: kultūrinių ryšių projektas“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, Nr. 20; Tas pats, „Vakarų kultūrinės įtakos ribojimas Sovietų Lietuvoje 1965–1986 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2008, Nr. 1.

¹¹ J. Banionis, *Lietuvos laisvinimo byla Vakaruose 1975–1990*, Vilnius, 2002; J. Banionis, „Lietuvos laisvinimo veikla Vakaruose išgalint detantui 1970–1974“, *Genocidas ir rezistencija*, 2004, Nr. 1; J. Banionis, *Lietuvos laisvinimas Vakaruose 1940–1975*, Vilnius, 2010.

¹² D. Petrauskaitė, „Propagandinis „Tėviškės“ draugijos vaidmuo sovietmečiu plėtojant kultū-

rinius ryšius su išeivija“, *Reshumanitariae*, 2017, XXII.

¹³ A. Anušauskas, *KGB. Visiškai slaptai*, Vilnius, 2015, p. 102.

¹⁴ A. Anušauskas, *KGB Lietuvoje. Slaptosios veiklos bruožai*, Vilnius, 2008, p. 184.

¹⁵ LSSR KGB 2-osios valdybos 1983 m. kovo 18 d. pažyma apie KGB padalinių darbą siekiant suaktyvinti savo darbą kelionių užsienį metu, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-35, ap. 2, b. 868, l. 57.

¹⁶ LSSR KGB 2-osios valdybos 1973 m. birželio 5 d. parengtas sąrašas Vilniaus įmonių, kuriose gali apsilankyti užsieniečiai, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 704, l. 111–112.

¹⁷ LSSR KGB 2-osios valdybos 1989 m. birželio 27 d. patvirtinta užsieniečių buvimo Lietuvoje tvarka, *ibid.*, f. K-18, ap. 2, b. 71, l. 128–131.

¹⁸ LSSR KGB 2-osios valdybos 1968 m. rugsėjo 27 d. pažyma apie operatyvinę padėtį išaiškinant užsienio žvalgybų agentus, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 660, l. 185–187.

¹⁹ LSSR KGB 1964 m. sausio 14 d. raštas dėl priemonių kovai su ideologinėmis prieš diversijomis, *ibid.*, f. K-51, ap. 1, b. 325, l. 27, 33.

²⁰ LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus 1984 m. liepos 17 d. pažyma apie turizmo Lietuvoje kontrolę 1984 m., *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 777, l. 126–127.

²¹ KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus 1985 m. gegužės 12 d. pažyma apie priemonių pagal planą „Kedr-2“ vykdymą už 1984–1985 m. gegužės mėn., *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 774, l. 62.

²² A. Anušauskas, *KGB. Visiškai slaptai...*, p. 239.

²³ LSSR KGB 1964 m. kovo 10 d. agentūrinių operatyvinių priemonių planas įgyvendinant SSRS KGB kolegijos nutarimą „Apie KGB indėlių įgyvendinant 1963 m. SSKP CK birželio plenumo nutarimus“, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 639, l. 105–106.

²⁴ LSSR KGB 1980 m. balandžio 1 d. pažyma apie kontržvalgybinį darbą turistų grupėse, 1978–1979 m. vykusiose į užsienį, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 758, l. 151–152.

²⁵ LSSR KGB kolegijos 1974 m. lapkričio mėn. sprendimas apie darbą tikrinant asmenis, kurie ketina vykti į užsienį, ir pagerinti jų operatyvinę įskaitą, *ibid.*, f. K-51, ap. 1, b. 439, l. 162.

²⁶ LSSR KGB kolegijos 1974 m. lapkričio mėn. sprendimas apie darbą tikrinant asmenis, kurie ketina vykti į užsienį, ir pagerinti jų operatyvinę įskaitą, *ibid.*, f. K-51, ap. 1, b. 439, l. 161.

²⁷ Agento „Nemuno“ 1986 m. rugpjūčio 19 d. pranešimas apie „Žalgirio“ gamyklos darbuotojo komandiruotę į kapitalistinę šalį, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 2093, l. 42–43.

²⁸ LSSR KGB 1964 m. kovo 10 d. agentūrinių operatyvinių priemonių planas įgyvendinant SSRS KGB kolegijos nutarimą „Apie KGB indėlių įgyvendinimą 1963 m. SSKP CK birželio plenumo nutarimus“, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 639, l. 105–106.

²⁹ LSSR KGB 2-osios valdybos 1984 m. balandžio 4 d. pažyma apie darbą su agentais iš užsienio, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 779, l. 58.

³⁰ LSSR KGB 1980 m. balandžio 4 d. pažyma apie operatyvinę padėtį dėl iš JAV atvykstančių turistų, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 758, l. 175.

³¹ LSSR KGB 1980 m. balandžio 1 d. pažyma apie kontržvalgybinį darbą turistų grupėse, 1978–1979 m. vykusiose į užsienį, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 758, l. 152–153.

³² Agento „Marijos“ 1981 m. birželio 1 d. pranešimas apie turistų iš JAV kelionę Lietuvoje, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 790, l. 140–142.

³³ Agento „Vitoldo“ 1985 m. rugpjūčio 6 d. pranešimas apie užsienio turizmo agentūros vadovą lietuvių išeivį, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 790, l. 284–285.

³⁴ LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus veiklos 1975 m. ataskaita (1975 m. gruodžio 16 d.), *ibid.*, f. K-51, ap. 1, b. 439, l. 103.

³⁵ LSSR KGB 1964 m. kovo 10 d. agentūrinių operatyvinių priemonių planas įgyvendinant SSRS KGB kolegijos nutarimą „Apie KGB indėlių įgyvendinimą 1963 m. SSKP CK birželio plenumo nutarimus“, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 639, l. 110.

³⁶ LSSR KGB 2-osios valdybos 1970 m. birželio 12 d. atmintinė apie agentų instruktažą dėl darbo su užsieniečiais, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 746, l. 70–83.

³⁷ LSSR KGB 1971 m. balandžio 7 d. kontržvalgybinio darbo planas sekant į šalį atvykstančius turistus, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 688, l. 142.

³⁸ LSSR KGB 2-osios valdybos 1-ojo skyriaus ataskaita už 1982 m. (1982 m. gruodžio 29 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 772, l. 95.

³⁹ LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus veiklos ataskaita už 1977 m. (1977 m. gruodžio 14 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 750, l. 27.

⁴⁰ LSSR KGB 2-osios valdybos 1978 m. veiklos ataskaita (1979 m. sausio 12 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 754, l. 24.

⁴¹ LSSR KGB 2-osios valdybos 1982 m. ataskaita (1983 m. sausio 17 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 773, l. 50.

⁴² LSSR KGB 2-osios valdybos ataskaita už 1983 m. darbą (1984 m. sausio 12 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 779, l. 8.

⁴³ LSSR KGB 2-osios valdybos 1984 m. veiklos ataskaita (1985 m. sausio 14 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 783, l. 8.

⁴⁴ LSSR KGB 1984 m. gruodžio 19 d. pažyma apie operatyvinę padėtį LSSR pagal 2-ąją liniją, 1984 m. 11 mėnesiui, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 779, l. 134.

⁴⁵ LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus ataskaita už 1985 m. (1985 m. gruodžio 27 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 774, l. 154.

⁴⁶ LSSR KGB 1983 m. gruodžio 1 d. raštas dėl kontržvalgybinių priemonių plano prieš JAV spec. tarnybas pavadinimu „Kedr“, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 1379, l. 23.

⁴⁷ LSSR KGB 1983 m. rugpjūčio 26 d. raštas dėl kontržvalgybinių priemonių plano prieš Vakarų Vokietijos spec. tarnybas „Vektor-2“, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 1379, l. 20.

⁴⁸ KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus 1985 m. gegužės 12 d. skyriaus ataskaita dėl priemonių pagal plano „Kedr-2“ vykdymo už 1984–1985 m. gegužės mėn., *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 774, l. 60, 61.

⁴⁹ LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus 1984 m. gruodžio 29 d. agentūrinių-operatyvinių priemonių planas 1985 metams, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 774, l. 62.

⁵⁰ LSSR KGB 2-osios valdybos 1982 m. rugsėjo 7 d. pažyma apie kontržvalgybinį darbą užkertant priešininko žvalgybinę veiklą, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 768, l. 99–100.

⁵¹ LSSR KGB 1972 m. lapkričio 28 d. pažyma apie agentūros panaudojimą vykstant į užsienį ir sekant atvykusius užsieniečius, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 689, l. 283.

⁵² LSSR KGB Vilniaus m. skyriaus 1987 m. spalio 15 d. atsakymas apie įgyvendintas priemones pagal planą „Vektor-2“, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 1379, l. 115–116.

⁵³ LSSR KGB Telšių rajono poskyrio priemonių planas pagal planą „Kedr“ (1980 m. kovo 7 d.), *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3744, l. 2, 3.

⁵⁴ KGB Trakų rajono poskyrio veiklos ataskaita (1961 m. vasario mėn.), *ibid.*, f. K-51, ap. 1, b. 300, l. 58.

⁵⁵ LSSR KGB Tauragės r. skyriaus 1960 m. gruodžio 17 d. pranešimas apie užsienio turistus, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3608, l. 16–19.

⁵⁶ LSSR KGB 1961 m. rugsėjo 11 d. pažyma apie asmenų, turėjusių kontaktų su užsieniečiais, tyrimą, *ibid.*, f. K-51, ap. 1, b. 299, l. 60, 64.

⁵⁷ LSSR KGB Ukmergės rajono poskyrio pažyma apie darbą 1970 m. pagal 2-ąją liniją (1970 m. gruodžio 23 d.), *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3985, l. 30.

⁵⁸ LSSR KGB Utenos rajono poskyrio veiklos 1977 m. ataskaita (1977 m. gruodžio 15 d.), *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 4105, l. 32.

⁵⁹ LSSR KGB Ukmergės rajono poskyrio 1979 m. veiklos ataskaita (1979 m. gruodžio 13 d.), *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 4007, l. 27–28.

⁶⁰ LSSR KGB Akmenės rajono poskyrio 1985 metų veiklos ataskaita (1985 m. gruodžio 6 d.), *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 87, l. 49 ap.

⁶¹ LSSR KGB Vilniaus m. skyriaus operatyvinių agentūrinių priemonių planas 1985 metams (1984 m. gruodžio 14 d.), *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 21, l. 5.

⁶² LSSR KGB 2-osios valdybos 1966 m. gruodžio 27 d. pažyma apie turizmo sektoriaus Vilniuje kontržvalgybinį aprūpinimą, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 652, l. 27–28.

⁶³ LSSR KGB 1972 m. lapkričio 28 d. pažyma apie agentūros panaudojimą vykstant į užsienį bei sekant atvykusius užsieniečius, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 689, l. 280.

⁶⁴ LSSR KGB 1973 m. birželio 27 d. ataskaita apie SSRS KGB kolegijos sprendimo apie Lietuvos SSR KGB išorinio stebėjimo padėtį ir priemones įgyvendinimą, *ibid.*, f. K-51, ap. 1, b. 439, l. 43.

⁶⁵ LSSR KGB 1983 m. spalio 10 d. pažyma apie priešišką JAV ir V. Vokietijos tarnybų veiklą panaudojant legalius būdus patekti į Lietuvos SSR, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 768, l. 55–56.

⁶⁶ LSSR KGB 2-osios valdybos 1-ojo skyr. 1982 m. veiklos ataskaita (1982 m. gruodžio 29 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 772, l. 78.

⁶⁷ LSSR KGB 2-osios valdybos ataskaita už 1975 m. (1976 m. sausio 7 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 731, l. 25.

⁶⁸ LSSR KGB 2-osios valdybos ataskaita už 1983 m. (1984 m. sausio 12 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 779, l. 4.

⁶⁹ LSSR KGB 2-osios valdybos 1984 m. ataskaita (1985 m. sausio 14 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 783, l. 5.

⁷⁰ LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus 1974 m. liepos 17 d. pažyma apie turizmo Lietuvoje kontrolę, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 777, l. 1. l. 120.

⁷¹ LSSR KGB inspekcijos 1975 m. lapkričio 25 d. pažyma apie lietuvių išsivio vizitą Lietuvoje, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 732, l. 25, 26, 27.

⁷² LSSR KGB Kauno m. skyriaus pagal 2-ąją liniją veiklos už 1976 m. ataskaita (1976 m. gruodžio 16 d.), *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 170, l. 7.

⁷³ LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus pažyma apie skyriaus darbą, atsižvelgiant į SSRS KGB pirmininko J. Andropovo reikalavimus (1975 m.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 731, l. 172.

⁷⁴ LSSR KGB Trakų rajono poskyrio 1979 m. birželio 1 d. raštas LSSR KGB 2-osios valdybos vadovui apie rajone apsilankiusius turistus, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3854, l. 5.

⁷⁵ LSSR KGB 1980 m. balandžio 4 d. pažyma apie operatyvinę padėtį dėl iš JAV atvykstančių turistų 1978–1979 m., *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 758, l. 174.

⁷⁶ LSSR KGB 1980 m. balandžio 1 d. pažyma apie operatyvinę padėtį dėl iš JAV atvykstančių turistų, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 758, l. 174.

⁷⁷ LSSR KGB agentūrinių operatyvinių priemonių planas prieš į Lietuvą atvykstančius JAV lietuvių išsivius (1987 m. gegužės 15 d.), *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 323, l. 121–122, l. 121.

⁷⁸ LSSR KGB agentūrinių operatyvinių priemonių planas prieš į Lietuvą atvykusius draugijos Amerikos draugų, tarnaujančių visuomenei, delegaciją (1986 m. balandžio 16 d.), *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 449, l. 175–176.

⁷⁹ LSSR KGB 1980 m. balandžio 7 d. pažyma apie kontržvalgybinį darbą tarp turistų iš VFR, kurie lankėsi Vilniuje 1978–1979 m., *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 758, l. 209–210, 216.

⁸⁰ Patikimo asmens T. A. 1985 m. birželio 25 d. pranešimas apie turistą iš JAV stebėjimą jo kelionės Lietuvoje metu, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 772, l. 10–12.

⁸¹ Patikimo asmens M. G. 1985 m. liepos 29 d. pranešimas apie turistą iš JAV stebėjimą jų kelionės Lietuvoje metu, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 772, l. 132–138.

⁸² LSSR KGB 2-osios valdybos pažyma apie darbą su agentais iš užsienio (1984 m. balandžio 4 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 779, l. 57–59.

⁸³ Agento „Ramunio“ 1986 m. vasario 18 d. pranešimo papildymas apie Lietuvoje dirbusius JAV televizijos kompanijos ABC (American Broadcasting Companies) narius, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 449, l. 135, 136.

⁸⁴ Agento „Mariaus“ 1986 m. birželio 4 d. pranešimas apie Prancūzijos žurnalisto susitikimą su Trakų karaimais, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 449, l. 233, 234.

⁸⁵ LSSR KGB agentūrinių operatyvinių priemonių planas įgyvendinant SSRS KGB kolegijos nutarimą „Apie KGB indėlį įgyvendinant 1963 m. SSKP CK birželio plenumo nutarimus“, (1964 m. kovo 10 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 639, l. 109–110.

⁸⁶ LSSR KGB 2-osios valdybos 1-ojo skyriaus 1983 m. balandžio 30 d. pažyma apie operatyvinių darbuotojų darbą ruošiant, parengiant agentus kontržvalgybinei veiklai 1979–1981 m., *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 763, l. 140–141.

⁸⁷ LSSR KGB 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus veiklos planas 1968 m. (1968 m. kovo 4 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 664, l. 5.

⁸⁸ LSSR KGB priemonių planas patikrinti pirminius signalus, susijusius su L. Jankausku (1974 m. liepos 10 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 711, l. 167–170.

⁸⁹ LSSR KGB 2-osios valdybos kontržvalgybinių priemonių planas kovoje su JAV spec. tarnybomis („Kedr“) 1979–1981 metams (1979 m. kovo 30 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 755, l. 46.

⁹⁰ LSSR KGB Vilniaus m. operatyvinių agentūrinių priemonių planas 1985 metams (1984 m. gruodžio 14 d.), *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 21, l. 11.

⁹¹ LTSR KGB kontržvalgybinio darbo planas stebėti į šalį atvykstančius turistus (1971 m. balandžio 7 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 688, l. 142d-h.

⁹² LSSR KGB pažyma apie 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus veiklą 1978 m. (1978 m. gruodžio 12 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 749, l. 178–179.

⁹³ Agento „Romo“ 1989 m. sausio 23 d. pranešimas apie užsienio specialistų apsilankymą Vilniaus statybinių apdailos įrenginių gamybiniame susivienijime, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 2116, l. 36–37.

⁹⁴ LSSR KGB Vilniaus miesto skyriaus priemonių planas atvykstantiems specialistams iš Italijos tirti (1988 m. sausio 11 d.), *ibid.*, f. K-18, ap. 2, b. 71, l. 62.

⁹⁵ LSSR KGB Vilniaus miesto skyriaus 1986 m. birželio 18 d. pažyma apie Italijos firmų atstovų apsilankymą Vilniaus įmonėse, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 2142, l. 46.

⁹⁶ LSSR KGB Panevėžio m. skyriaus agentūrinių operatyvinių priemonių planas 1967 metams (1967 m. sausio 4 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 653, l. 187.

⁹⁷ LSSR KGB 1975 m. kovo 20 d. pažyma apie kontržvalgybinį darbą tarp užsienio specialistų, *ibid.*, f. K-51, ap. 1, b. 439, l. 3, 4.

⁹⁸ LSSR KGB 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus 1976 m. sausio 6 d. pažyma apie darbą pagal 3-iąją liniją, *ibid.*, f. K-51, ap. 1, b. 439, l. 123.

⁹⁹ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 1976 m. gruodžio 16 d. ataskaita už 1976 m. pagal 2-ąją liniją, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 170, l. 7–8.

¹⁰⁰ LSSR KGB pažyma apie 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus veiklą 1978 m. (1978 m. gruodžio 12 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 749, l. 179.

¹⁰¹ LSSR KGB 2-osios valdybos 1-ojo skyriaus 1978 m. gruodžio 12 d. pažyma apie kontržvalgybinį darbą tarp išvažiuojančių piliečių, kaip turistų, į kapitalistines šalis 1964–1965 m. ir priemones pagerinti tą darbą, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 652, l. 79.

¹⁰² LSSR KGB Vilniaus m. 1987 m. spalio 15 d. skyriaus atsakymas apie įgyvendintas priemones pagal planą „Vector-2“, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 1379, l. 117.

¹⁰³ Agento „Jan“ 1988 m. liepos 22 d. pranešimas apie atvykstančio į „Litą“ specialisto priežiūrą, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 2131, l. 53–54.

¹⁰⁴ LSSR KGB 6-ojo skyriaus 1988 m. gegužės 6 d. pažyma apie pokalbį su agentu „Petrausku“ apie danų specialistų viešnagę Vilniuje, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 2146, l. 54–55.

¹⁰⁵ LSSR KGB Vilniaus m. skyriaus išrašas iš plano organizuoti Vilniaus m. skyriaus darbą pagal 6-ąją liniją 1990 metams (1989 m. gruodžio 13 d.), *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 1379, l. 172.

¹⁰⁶ A. Anušauskas, *KGB. Visiškai slaptai...*, p. 61.

¹⁰⁷ SSRS KGB PGU 1986 m. gruodžio 23 d. telegrama LSSR KGB 1-ajam skyriui dėl į Lietuvą atvykstančių asmenų iš JAV ir Italijos stebėjimo, *ibid.*, f. K-18, ap. 2, b. 1379, l. 105–109.

¹⁰⁸ LSSR KGB Mažeikių r. skyriaus agentūrinių operatyvinių priemonių planas sekant amerikiečių specialistus (1979 m. kovo 1 d.), *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1975, l. 36.

¹⁰⁹ Agento „Prano“ 1988 m. gruodžio 6 d. pranešimas apie įmonės „Vilma“ inžinieriaus kontaktus su užsieniečiais, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 2090, l. 54–55.

¹¹⁰ LSSR KGB 1971 m. veiklos ataskaita (1972 m. sausio 27 d.), *ibid.*, f. K-51, ap. 1, b. 372, l. 72; LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus pažyma apie jo skyriaus darbą pagal SSRS KGB pirmininko J. Andropovo reikalavimus (1975 m.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 731, l. 173; LSSR KGB 2-osios valdybos 1976 m. veiklos ataskaita (1977 m. sausio 15 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 737, l. 60; LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus veiklos 1977 m. ataskaita (1977 m. gruodžio 14 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 750, l. 9; LSSR KGB 2-osios valdybos 1978 m. veiklos ataskaita (1979 m. sausio 12 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 754, l. 24; LSSR KGB 2-osios valdybos 1979 m. veiklos ataskaita (1980 m. sausio 3 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 759, l. 118; LSSR KGB 2-osios valdybos 1981 m. veiklos ataskaita už 1981 m. (1982 m. sausio 14 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 770, l. 55; LSSR KGB 2-osios valdybos 1-ojo skyr. 1982 m. veiklos ataskaita (1982 m. gruodžio 29 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 772, l. 94; LSSR KGB 1983 m. spalio 10 d. pažyma apie

priešišką JAV ir Vakarų Vokietijos spec. tarnybų veiklą, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 768, l. 60; LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus 1984 m. liepos 17 d. pažyma apie turizmo Lietuvoje kontrolę, 1984 m., *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 777, l. 122.

¹¹¹ LSSR KGB 1983 m. spalio 10 d. pažyma apie priešišką JAV ir Vakarų Vokietijos spec. tarnybų veiklą, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 768, l. 60.

¹¹² LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus pažyma apie skyriaus darbą, atsižvelgiant į SSRS KGB pirmininko J. Andropovo reikalavimus (1975 m.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 731, l. 175.

¹¹³ A. Anušauskas, *KGB Lietuvoje. Slaptosios veiklos...*, p.135–136, 140.

¹¹⁴ KGB inspekcijos 1977 m. gegužės 13 d. pažyma apie 1-ojo skyriaus 3-iojo poskyrio darbą su agentais, *ibid.*, f. K-51, ap. 1, b. 759, l. 49.

¹¹⁵ KGB Kauno m. priemonių planas prieš pagrindinį priešininką (1967 m. lapkričio 16 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 653, l. 159–160.

¹¹⁶ LSSR KGB Panevėžio m. skyriaus agentūrinių operatyvinių priemonių planas 1967 metams (1967 m. sausio 4 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 653, l. 187.

¹¹⁷ LSSR KGB Vilniaus miesto skyriaus 1988 m. rugpjūčio 8 d. raštas remiantis agento „Antano“ pranešimu, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 225, l. 7.

¹¹⁸ Agento „Sauliaus“ 1981 m. spalio 13 d. pranešimas apie tarnybinę kelionę į Danijos firmą „Diza“, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 410, l. 6–12.

¹¹⁹ KGB Vilniaus m. skyriaus išrašas iš plano organizuoti Vilniaus m. skyriaus darbą pagal 6-ąją liniją (1989 m. gruodžio 13 d.), *ibid.*, f. K-18, ap. 1, 1379, l. 173–174.

¹²⁰ Agento „Alik“ 1989 m. kovo 18 d. pranešimas apie tarybinių specialistų stebėjimą jiems lankantis Vakarų Vokietijoje, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 2111, l. 46–49.

¹²¹ LSSR KGB ataskaita už agentūrinių-operatyvinių bei tardymo darbą 1971 m. (1972 m. sausio 27 d.), *ibid.*, f. K-51, ap. 1, b. 372, l. 64.

¹²² LSSR KGB ataskaita už agentūrinių-operatyvinių bei tardymo darbą 1973 m. (1974 m. sausio 28 d.), *ibid.*, f. K-51, ap. 1, b. 372, l. 107.

¹²³ LSSR KGB ataskaita už agentūrinių-operatyvinių bei tardymo darbą 1977 m. (1978 m. sausio 25 d.), *ibid.*, f. K-51, ap. 1, b. 372, l. 162.

¹²⁴ LSSR KGB ataskaita už agentūrinių-operatyvinių bei tardymo darbą 1978 m. (1979 m. sausio 30 d.), *ibid.*, f. K-51, ap. 1, b. 372, l. 173.

¹²⁵ LSSR KGB 1967 m. kovo 6 d. pažyma apie Lietuvą aplankiusius užsieniečius, *ibid.*, f. K-41,

ap. 1, b. 652, l. 87; LSSR KGB 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus 1979 m. vasario 23 d. pažyma pasitarimui KGB kolegijai apie priemones pagerinti kontržvalgybinį darbą vykstant į užsienio šalis, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 755, l. 200; LSSR KGB 2-osios valdybos 1983 m. kovo 18 d. pažyma apie KGB padalinių darbą siekiant suaktyvinti savo darbą kelionių į užsienį metu, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 868, l. 59.

¹²⁶ LSSR KGB agentų ir patikimų asmenų, vykstančių su turistinėmis grupėmis į užsienį, paruošimo ir instruktažo klausimų sąrašas (1976 m. birželio 28 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 732, l. 41–43.

¹²⁷ LSSR KGB 2-osios valdybos 1983 m. kovo 18 d. pažyma apie KGB padalinių darbą siekiant suaktyvinti savo darbą kelionių į užsienį metu, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 868, l. 63.

¹²⁸ LSSR KGB 2-osios valdybos klausimų, kurie turi būti pateikti agentams, patikimiams asmenims ir kitiems piliečiams, išvykstantiems į užsienį, sąrašas (1986 m. gruodžio 23 d.), *ibid.*, f. K-18, ap. 2, b. 1379, l. 105–106.

¹²⁹ LSSR KGB 2-osios valdybos 4-ojo skyriaus 1974 m. vasario 27 d. pažyma apie kontržvalgybinį darbą tarp 1973 m. į užsienį vykusių turistų, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 715, l. 160.

¹³⁰ LSSR KGB 2-osios valdybos 4-ojo skyrius 1971 m. ataskaita (1972 m. vasario 25 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 689, l. 14.

¹³¹ LSSR KGB 1980 m. balandžio 4 d. pažyma apie kontržvalgybinį darbą turistų grupėse, 1978–1979 m. vykusiose į užsienį, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 758, l. 157–158.

¹³² Agento „Vilmos“ 1986 m. gruodžio 9 d. pranešimas apie užsienio gidus, bendraujančius su tarybiniais turistais užsienyje, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 793, l. 40–46.

¹³³ Agento „Vilmos“ 1985 m. lapkričio 28 d. pranešimas apie lietuvių turistų stebėjimą jų kelionės Viduržemio jūra metu, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 772, l. 198–202.

¹³⁴ LSSR KGB 1980 m. balandžio 4 d. pažyma apie kontržvalgybinį darbą turistų grupėse, 1978–1979 m. vykusiose į užsienį, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 758, l. 157–158.

¹³⁵ Agento „Narcizo“ 1983 m. kovo 23 d. agentūrinis pranešimas apie sovietinės turistų grupės apsilankymą JAV, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 303, l. 243–248.

¹³⁶ Agento „Vilmos“ 1988 m. liepos 12 d. pranešimas apie tarybinių turistų elgesį užsienyje, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 776, l. 106–107.

¹³⁷ LSSR KGB Raseinių rajono 1989 m. vasario 9 d. pažyma apie agento kelionės į Kanadą galimybes, *ibid.*, f. K-11, ap. 2, b. 1002, l. 224–225.

¹³⁸ Agento „Astros“ 1980 m. gruodžio 10 d. pranešimas apie gyventojų ryšius su užsieniečiais, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 301, l. 130–141.

¹³⁹ Vilniaus m. operatyvinių agentūrinių priemonių planas 1985 metams (1984 m. gruodžio 14 d.), *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 21, l. 5.

¹⁴⁰ LSSR KGB 2-osios valdybos 4-ojo skyriaus veiklos pažyma už 1968 m. veiklą (1968 m. sausio 11 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 660, l. 33–35.

¹⁴¹ LSSR KGB 2-osios valdybos 4-ojo skyriaus 1974 m. kovo 4 d. pažyma apie kontržvalgybinį darbą tarp 1973 m. važiuosiuųjų į užsienį su asmeniniais pakvietimais, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 715, l. 149.

¹⁴² LSSR KGB 1967 m. kovo 6 d. pažyma apie Lietuvą aplankiusius užsieniečius 1966 m., *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 652, l. 86; LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus veiklos ataskaita už 1977 m. (1977 m. gruodžio 14 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 750, l. 21; LSSR KGB 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus ataskaita už 1983 m. (1984 m. vasario 22 d.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 781, l. 12.

¹⁴³ KGB pažyma apie spec. patikrinimą asmenų, kurie vyksta į užsienį, ir tolimesnį operatyvinės įskaitos darbo gerinimą (1974 m. lapkričio mėn.), *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 439, l. 156–157.

Gauta 2020 02 05
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, Vilnius

Kristina Burinskaitė

LITHUANIA'S RELATIONS WITH THE WEST WITHIN THE KGB WEB

Summary

The mechanisms for maintaining control of the Soviet territory and information, the so-called 'Iron Curtain', were very diverse (political, legal, coercive, agency networking) and were supported by certain institutions. The aim will be to describe the role played by this institution in controlling relations with the West during personal, tourist trips both domestically and abroad, and on official missions.

The Soviet system sought to classify information that could damage the image of the Soviet-as-advanced system and reveal strategically important (political, economic, military, social) information that the West could supposedly use against it. Therefore, it was important that sensitive information would not be known by persons staying in Lithuania and that it would not be disseminated by Lithuanians going abroad. In view of this, the procedure of movement of foreigners on the territory of Lithuania (what cities and sites were allowed to be visited, with which people communication was allowed) and the rules of the presence of Lithuanians abroad (tourists, missions, etc.) were drawn up. To achieve these objectives, the KGB used its own methods: operational-technical tools, agency network and various instructions.

According to the KGB, the greatest threat from arrivals was potential espionage, so all attention was paid to preventing possible espionage. The KGB, using all its means, had been monitoring where foreigners were going, who

they were communicating with and how they behaved. Diplomats and journalists arriving in the country were particularly scrutinized. They were almost automatically equated with special service agents, as were scientists and industry professionals. The control of the movement and communication of foreigners with the local population was to be ensured by agents accompanying them, trusted persons (guides, interpreters, bus drivers, restaurant and hotel workers), disguised workers working incognito, and secret operational technical devices.

The KGB's intelligence agency activities were no less important than the fight against the regime's internal enemies. It included not only espionage, but also propaganda-disinformation campaigns in the West. The agents were the eyes of the KGB and the perpetrators of their plans abroad. It was important for them to protect Soviet citizens from Western temptations, recruitment and escape, as this could damage the image of the Soviet system and allow for the flow of important information to the West. However, the facts of the violation of the order of the presence of tourists in Lithuania, and the cases of escape of Soviet citizens, recorded by the KGB, show that even the KGB did not have such opportunities to follow each tourist, prevent espionage and reveal the potential intentions of departing persons. It was even more difficult to control the departing Lithuanians, as evidenced by the escapes to the West, even by KGB agents.